

ORTAÇAĞ TÜRK KADINI

II. Türk kadını hakkında ortaçağ bilgileri.

JEAN-PAUL ROUX*

Çeviren: GÖNÜL YILMAZ**

Manikeen öncesi Uygur ve Tu-küe büyük kitabeleri VIII'inci yüzyılda duraklamamıza neden oldu, ancak biz daha önce, Yenisey ve Tuva'nın Kırgız metinleriyle IX'uncu ve X'uncu yüzyılları incelemiştik. Burada, I'inci bin yılın ikinci yarısına döneceğiz, fakat araştırmalarımızı zaman içerisinde daha öncelere, en zengin olan Moğol egemenliği dönemine Timur ve *Dede Korkut Kitabı* zamanındaki Doğu Anadolu dönemlerine kadar götüreceğiz. Amacımız yalnızca Türk kadınına incelemek olduğu için Cengizhanlıları konu alanları bir kenara bırakacağız (*Gizli Tarih*'i de). Buna karşılık Altaylı ailenin iki dalı arasında var olan kültür ilişkisini ve XIII'üncü yüzyıl "Tatarlarının" çoğu zaman Moğollardan çok Türk olduklarını bilerek, bir Plan Carpin, bir Rubrouck ya da bir İbn Battûta gibi büyük seyyahların aktardıkları bilgileri ihmal etmeyeceğiz.

Bu konuda elimizde bulunan bilgiler çok değildir ve özellikle dağınık ve belirsizdir. Eğer vakanüvislerin ve araştırmacıların etnologlardan başka her şey oldukları ve bunların her zaman, kadının aşağı bir yaratık olarak kabul edilmeksizin genellikle tarih dışında tutulduğu toplumlardan çıktıklarını bilmemezlikten gelseydik bu çok şaşırtıcı olurdu. Kesin bir gerçek olarak görünmektedir ki, bu konuda en çok konuşanlar Müslümanlar ve Müslümanlıkla sıkı ilişkide olan Hristiyanlardır, çünkü Müslümanlığı kabul etmiş olarak kabul edildikleri ve gerçekten derinlemesine olmasa bile en azından yüzeysel olarak İslâmlığı kabul ettikleri bir dönemde Türklerin töreleri onları şaşırtmıştır. Çağımızın ikinci bininin ilk yüzyıllarından beri kadının durumunun bir ölçüde İslâm etkisine maruz kaldığı kuşku götürmez, ancak her şey göz önünde bulundurulunca bu etki sınırlıdır. Kuşkusuz buna fazla önem verme eğilimi var, oysa İslâm dini ve Türkler

* Edebiyat Doktoru, Bilimsel Araştırma Merkezinde Araştırma Müdürü.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

arasında ilişki başlamadan çok önce, Budizm, Manikeizm ve yaratılışları iyi bilinmeyen ve belki de yalnızca uygarlığın ilerlemesinin sonuçları olan yeni ideolojiler gibi öteki evrensel dinlerin çarpışması daha o zamanlar kadının statüsünü geliştirmiştir. Kaynaklarını kuşkusuz tarih öncesinden alan çok eski töreler yerlerini başka törelere bırakmak için yavaş yavaş erirler. Çin sınırlarından Akdeniz kıyılarına, V'inci yüzyıldan XV'inci yüzyıla kadar olayların benzer ve değişmez olduğunu düşünmek bile gereksizdir. Her genel taslakta, ona özünden hiçbir şey kaybettirmeyen bir tereddüt ve ayrıntıda hata yapma payı vardır.

Din

Belli bir toplumda kadının statüsü sorununu ele almanın en iyi yollarından biri bu toplumun dinini, Tanrıların ve Tanrıçaların karşılıklı görevlerini ve varsa kadının âyinlerdeki görevlerini incelemektir.

Belki biraz peşin hüküm ve alışkanlıkla böyle bir karar vermemizi sağlayacak çok az şey olmasına rağmen, eski Türklerin Gök Tanrısı *Tengri*'yi¹ biz kesinlikle erkek olarak kabul ediyoruz. Eskiçağda ve Ortaçağda bu Tanrı yüce, mavi, sonsuz ve güçlüdür. Yalnız iki kez (Ongin² ve Ulan Bator³ yazıtlarında) *kan* (Khan) olarak adlandırılmıştır; genellikle çağdaş olaylara ya da Çin açıklamalarına dayanarak yapılan doğrulamaların tersine, hiçbir zaman "baba"⁴ olarak adlandırılmamıştır. Kağan ona benzer, fakat taşıyabileceği adı, hemen hemen yalnızca kadınlar için kullanılan ad olacaktır.⁵ Gerçek olmaktan uzak görünmesine rağmen, onun yerle⁶ bir çift oluşturduğu ve bu varsayılan birlikte, O'nun erkeğin rolünü ve yer'in ise kadının rolünü üstlendiği düşünüldü. Bu çift Moğollarda belirebilirdi

¹ Tengri üzerine, bkz., J.-P.Roux, "Tängri, essai sur le Ciel-Dieu des peuples altaïques," *Revue de l'Histoire des Religions*, 149-150 (4 makale).

² Ongin Kitabesi, güney, 12. satır. Bkz., Sir G.Clauson, "The ongin inscription," *Journal Royal Asiatic Society*, 1957, 3-4, s.177-192.

³ Ulan Bator Yazıtı, H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 4 cilt, İstanbul 1936-1941, 2.cilt, s.161.

⁴ Bkz., M.Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris 1951, s.22.; P.A.Mostaert, "Une lettre de l'Ilkhan Argun à Philippe le Bel," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1965, s.218. Bununla birlikte prens kendisine "onun oğlu" demektir.

⁵ P.Pelliot, "Tengrim," *T'oung-Pao*, 1944, s.175.

⁶ Bkz., J.-P.Roux, *La religion des Turcs et des Mongols*, Paris 1984, s.132-137. Bkz., E.Lot-Falck, "A propos d'Atügän, déesse mongole de la terre," *Revue de l'Histoire des Religions*, 149, 1956, s.157-186.

(çağdaş Buriatlarda yer erkek kalmasına rağmen),⁷ fakat dişiye benzemeyen bir yer Tanrısının var olduğu Türklerde bu mümkün değildir. Derinlemesine bir inceleme birinin ya da ötekinin cinsiyetinden pek endişe edilmediği düşüncesine götürür bizi.

Tek büyük Türk Tanrıçası *Umay*⁸dır ve Kaşgarlı onda dölyatağını⁹ bulur (sonraki metinler bunu doğrulayacaktır). Ulan Bator yazıtlarında *Hatun* olarak adlandırılır, doğal olarak bundan, aynı metinde adı geçen *Han Tengri*'nin eşi olduğu sonucu çıkartılamaz. İmparatoriçe ona benzemektedir, fakat adı erkekler tarafından da taşınabilir¹⁰ ve Kaşgarlı Mahmut ona "çocuğun yoldaşı"¹¹ der: Bütün bunlar cinsel özelliklerinin az vurgulandığını gösterir. Göksel iki büyük kudretin, güneşin ve ayın cinsel özellikleri de daha çok vurgulanmış değildir.¹² Ortaçağdan beri güneş genellikle "ana" olarak adlandırılmıştır, çünkü yıldızlar ışıklarını ondan alırlar,¹³ "Güneş ana", "Ay dede" diye adlandırılan Türkiye Türkçesinde bu hâlâ böyledir.¹⁴ Ayın erkek oluşu onun aybaşı halleriyle ve tamamen dişi olan pek çok başka unsurlarla ilişki içinde olmasını engellemez. Mitoloji incelendiğinde büyük bir cinsel belirsizlik (cinsleri ayırdetmeyen Türk dilinde de bu böyledir) ve kuşkusuz iki cinsliliği ya da hünsalığa bir eğilim izlenimi edinilir.

Tanrısalın ya da doğüstü olanın görünüşü cinsel olarak daha iyi belirlenmiştir. *Ou-souen*'lerden¹⁵ kalma Tu-küe¹⁶ kökenli efsanede insan ol-

⁷ Tucci ve Heissing, *La Religion du Tibet et de la Mongolie*, Paris 1973, s.438.

⁸ Bkz., L.Bazin, "La déesse-mère chez les Turcs pré-islamiques," *Comm. Sté E.Renan, Bulletin*, 2, 1953, s.124-126, devamı: *Revue de l'Histoire des religions*, 1953. J.-P.Roux, "La religion," *a.g.e.*, s. 52, 136, 169. Bkz., *Erdem* 13, cilt 5, s.175-177.

⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugat-it-Türk*, Besim Atalay'ın Türkçe çevirisi, 3 cilt (1 cilt endeks, 1 cilt tpkıbasım), Ankara 1938-1943, 1.cilt, s.123.

¹⁰ Altın Kök Yazıtı I, 6. satır, H.N.Orkun.

¹¹ Kaşgarlı, *idem*.

¹² J.-P.Roux, "Les astres chez les Turcs et les Mongols," *Revue histoire des religions*, 1979.

¹³ Jean de Plan Carpin, *Histoire des Mongols*, çeviren ve açıklayan: Dom. J.Becquet ve L.Hambis, Paris 1965, s.40.

¹⁴ Orta Asya ve Sibiryada da böyledir, bkz., Holmberg, *Siberian Mythology*, Boston 1927, s.422; Hatto, *Köz Kaman*, I, II: *Central Asiatic Journal*, XIV, 2-4, 1971, s.82.

¹⁵ Diğerleri arasında, K.Shiratori, "Beitrag zur Geschichte und Sprache des Central Asiatischen Wusun Stammes," *Keletli Szemle*, 1902, s.33.

¹⁶ Çok geniş kapsamlı kaynakça. J.-P.Roux, *La religion*, *a.g.e.*, s.188-189'da birkaç kaynak.

mayan, dişidir (**Hiong-nou** genciyle birleşen dişi kurt), fakat **Kao-Kiu Ting Ling**'lerde,¹⁷ **Tölesh**'lerde,¹⁸ Uygurlarda (ki bunlarda Tarih **Djihan Kushai**'ye göre Bükü Han doğaüstü bir kızın ziyaretini kabul eder)¹⁹ ve Moğollarda (**Alan Qo'a**'nın kurt kocası) erkek olmaktadır. Bununla birlikte bir dizi efsane kadının Tanrısal ya da doğaüstü görünüşünü vurgulamaktadır. Çinliler Tu-küe'lerin kurucusunun Tanrıların kızları olan iki bakireyle evlendiğini anlatır.²⁰ Kuğu Gölünün (ya da Kaz Gölünün) büyük çevresinin bütün kahramanlarının kuş kadınlarla birleşmesi gibi²¹ Oğuz Kağan da göksel kökenli, iki kızla birbiri ardı sıra birleşir.²² Buna paralel olarak, kadınların insan biçiminde (Kadınlar Krallığı), erkeklerinse köpek ya da köpek başlı oldukları bir ülkeden söz eden bir efsane var. İ.Ö. 150 ye doğru Çin kaynaklarınca gerçekliğine tanıklık edilmekte ve XIII'üncü ve daha sonraki yüzyıllarda yaşamaya devam etmektedir.²³

Kadının kurban sunma eyleminde dışlanması yapılagelen ve karakteristik bir şeydir. Ayrıcalıklı kurban sunucunun bir erkek olmasına rağmen, Altay halklarının dininde bu böyle değil: Böylece olay önemli bir değer kazanıyor. Kurban âyinlerine kadının katılması konusunda belgelerimiz yeterli değil. Bununla birlikte birkaç eski not, onun olaya karışmasının yalnızca kanlı olmayan adaklarda değil, aynı zamanda hayvanların öldürülmesinde de geleneksel olduğunu kanıtlamaya yetmektedir. Onu, **Jouan Jouan**²⁴ döneminden Cengizhanlılar dönemine kadar birçok kez atalarına kurban sunarken görmekteyiz. *Moğolların Gizli Tarihi* bunu

¹⁷ Eberhard, "Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas," *T'oung-Pao*, XXXVI, 1942, s.49. *Id.*, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s.73.

¹⁸ Liu (Mau Tsai), *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-küe)*, 2 cilt, Wiesbaden 1958, 1. cilt, s.460.

¹⁹ Bkz., C. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, 4 cilt, La Haye-Amsterdam 1834-1835, 1.cilt, s.532.

²⁰ Bkz., Visdelou, *Histoire de la Tartarie*, Paris 1870, s.40; *T'oung Pao*, 1930, s.247-358.

²¹ *La religion, a.g.e.*, s.197-199 da birkaç kaynak kaydediyorum. Bkz., Hatto, "The Swan-maiden," *Bull. School of oriental and african studies*, XXIV, 2, 1961, s.326-352.

²² *Oğuzname*, 49-88 satırlar. Rachmati, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936; Pelliot, "Sur la légende d'Uguz Khan en écriture ouïgoure," *T'oung Pao*, 1930, s.247-358.

²³ Chavannes, "Voyageurs chinois chez les Khitan et les Joutchen," *Journal Asiatique*, 1897-1898, s.32; Schlegel, "Problèmes géographiques," *T'oung Pao*, 3, 1892, s.427 ve devamı; Koepfers, "Der Hund in der Mythologie der Zirkumpazifischen Völker," *Wiener Beit. Kulturgeschichte und Linguistik*, I, 1930, s.359-399.

²⁴ De Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartares orientaux*, 4 cilt, Paris 1756, II, s.348.

söyler: “İmparatorun iki karısı ... atalarına kurban sundular.”²⁵ Plan Carpin “kadınlar tarafından” koyun kurban edilmesinden söz eder.²⁶ *Dede Korkut Kitabı*’nda henüz evlendiği, fakat gerdeğe girmedeği (yani daha bakire olan, ki bu din tarihi için anlamlı bir olaydır) karısından ayrılırken Segrek ona şöyle der: “Eğer bu dönemde dönmemişsem bil ki ben öldüm. Damızlık aygırımı kes ve (cenaze) şöleni yap.”²⁷ Aynı kitapta bir kadın, avcı olarak kabul ettiği birinden “geyik payını” kendisine vermesini ister, bu, avcının avını öldürürken göze aldığı tehlikeye katılmak demektir.²⁸ H. Eren haklı olarak (burada *Pay dil* olarak ifade edilen, fakat Moğolca adıyla *sırolga/siralga* daha çok tanınan²⁹) bu armağanla kurban âyini usulü arasında ilişki kurmuştur.³⁰

Altay, Sibirya ya da Moğolistan kaynaklı daha yeni bilgiler bu eski verileri doğrulamaktadır. Örneğin Ateş Tanrısının yeni evli kadının yeni ailesinin evinde kurban sunmak için tuttuğu bir erkek ya da bir kadın din görevlisi vardır.³¹

Türklerin dininin, yani Şamanizmin temelinde bulunan şeye gelince, erkekler kadar kadınları da ilgilendiriyor görünmekte ve bazı yazarlara göre kadınların erkeklerden önce geldiği kabul edilmektedir.³²

En azından, Şamanizmin birinci binde metinlerde az da olsa, görüldüğü kadarıyla (ki bunun yazıtlarda bulunmadığını belirtelim), “erkek büyücülerin” ve “kadın büyücülerin” davul çaldıkları *Tabgegh*’lerde³³

²⁵ P.A.Mostaert, “Sur quelques passages de l’Histoire secrète des Mongols,” *Harvard Journal Asiatic Studies*, XIII-XV, 1950-52, s.305.

²⁶ Plan Carpin, III, 2; Becquet-Hambis, *a.g.e.*, s.36.

²⁷ M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara 1958, s.28.

²⁸ *Id. ibid.*, s.122.

²⁹ Pelliot, Sıralya-Sırolya: *T’oung Pao*, 1944, s.102,113.

³⁰ Eren, *Dede Korkut* kitabına ait notlar, pay dilemek, pay vermek: *Türk Dil ve Tarihi Araştırmaları F.Köprülü’nün doğumunun 60.yılı için*, toplayan: H.Eren ve T.Halası Kun, Ankara 1950.

³¹ Bkz., Poppe, “Zum Feuerkultus bei den Mongolen,” *Asia Major*, Leipzig-Londra, 2,1924; J.-P.Roux, *La Religion*, *a.g.e.*, s.222-224.

³² Altay dillerinde erkek şaman’ın adı değişiktir, buna karşın kadın şaman’ınki ise değişmezdir. Kadınınınin eskiliği hakkında bkz., Trochanskii, *Evolutsiya cernoi v’ary semantva u Yakutov*, Kazan 1902, s.118; E.Lot-Falck, “Le chamanisme en Sibérie,” *Revue Internationale*, Paris 1946, s.62.

³³ Wittfogel et Feng, *History of the Chinese Society Liao (907-1125)*, New York 1949, s.123 ve 217; Dien, “A possible early occurrence of altaic idujan,” *Central Asiatic Journal*, II, I, s.15.

olduğu gibi, her iki cinsin Şamanları gün ışığına çıkıyor gibi görünmektedir; tıpkı Çinlilerin, onlarla ilgili olarak, kozmik yolculuk yapan bir sihirbazın oldukça garip öyküsünü anlattıkları **Jouan Jouan**'larda;³⁴ ya da Trans'ın ilk seanslarında birinin bir kadınla birlikte tasvir edildiği görülen **Khitan**'larda³⁵ olduğu gibi. İkinci binin ilk yüzyıllarında erkeğin Şamanlık üstünlüğünün kurulmaya başlıyor gibi olduğu dönemde Kiragos, *Incantatrix* yoluyla Latince şerh ettiği "*kam katun*"un *Codex Comanicus*'unda³⁶ hâlâ kadın Şamanlardan söz edecektir³⁷ ve Plan Carpin iki kadının ateşle arınma girişimini görecektir.³⁸ Kadın şaman XIX'uncu yüzyılda Sibiry'a'da ve Altay dağlarında hâlâ faaliyet gösterecektir.³⁹ Çok daha ilginç olanı ve bizi daha önce sözünü ettiğimiz cinselliğe ilgisiz kalma olayına götüren ve gene rastlayacağımız şey, Şamanlığın, Şamanla hayvan biçimli koruyucu ruh arasında anlamı belirsiz ilişkiler olduğunu var saymasıdır. Bu ilişkiler şamanı erkek eşten dişi eşe dönüştürmekte, ona kadın yerine doğurma olanağını vermekte ve kadınlığı ve gebeliği taklit eden erkek-kadınlarla⁴⁰ daha önce Herodot'un **Enarées**⁴¹ ile bildirdiği bir çeşit hünsallığı haber vermektedir.⁴²

Kadın Özgürlüğü

Gözlemcilerin acele ve zorunlu olarak kısa olan ortak görüşlerinde genellikle kadın, daha çok genç kız, erkeklere çok benzer bir biçimde takdim edilir. Bu konuda en kanıtlayıcı yazılardan biri, çok geniş bir konuyu

³⁴ Wieger, *Textes historiques chinois*, 3 cilt, Hien Hien 1905, 2.cilt, s.1049; De Guignes, *Histoire, a.g.e.*, 1,2, s.348.

³⁵ R.Stein, "Leao-Tche," *T'oung Pao*, XXXV, 1939, s.216.

³⁶ Grönbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhag 1942, s.192. Bkz., Boyle, "Turkish and Mongol shamanism in the Middle Age," *Folklore* 23, autumn, 1972, s.179.

³⁷ Kiragos in: Dulaurier; "Les Mongols d'après les historiens arméniens," *Journal Asiatique*, 1858, s.250-251.

³⁸ Plan Carpin, III, 15; Becquet et Hambis, *a.g.e.*, s.43.

³⁹ Çok geniş kapsamlı kaynakça. Bkz., Boyle, "Turkish and Mongol," *a.g.e.*; İnan, *Tarih ve bugün Şamanizm*, Ankara 1954; B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971; J.-P.Roux, "Le chaman altaïque d'après les voyageurs européens des XVIIe et XVIIIe siècles," *Anthropos*, 56, 1961, s.438-458.

⁴⁰ G.Dumézil, "Enarées scythiques et la grossesse du Narte Hamyc," *Latomus*, V, s.249-255.

⁴¹ Herodote, I, 7, IV, 67.

⁴² Sandechjew; "Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten," *Anthropos*, 22-23, 1927-28; Lot-Falck, *Le chamanisme, a.g.e.*, 63; Nioradze, *Der Schamanismus bei den sibirischen Völker*, Stuttgart 1925, s.70.

birkaç sayfada açıkladığı için ayrıntılara girmeye vakit bulamayan Jean de Plan Carpin'inkidir: "Erkeklerin olduğu kadar kadınların elbiseleri de bir modele göre yapılmıştır"⁴³ diye yazmaktadır; ve "evli kadınların bol ve yere kadar yırtmaçlı bir tünik giydiklerini" ve saç biçimini (aşağıda görülecektir) anlattıktan sonra, şöyle devam eder: "Genç kızlar ve genç kadınlar erkeklerden güçlkle ayırılmaktadırlar, çünkü tamamen erkekler gibi giyinirler."⁴⁴ Yaşam biçimlerine daha önem veren Raşid al-din aşağı yukarı aynı şeyi söyleyecektir ve G. de Rubrouck da şöyle yazmaktadır: "Genç kızların giyinişi, biraz daha uzun olmasının dışında, erkeklerinkinden hiç farklı değildir."⁴⁵ XIX'uncu yüzyılda pek çok seyyah da, 1948'de Tchérémisses'lerde "kadınların ve erkeklerin aynı biçimde giyindiklerini"⁴⁶ söyleyen Ermann'la aynı izlenimi edineceklerdir. Bununla birlikte evliliğin giyime bir değişiklik getirdiğini her biri belirtmektedir. Bizim metinlerimize göre küçük olmasına rağmen, bu değişikliğin dikkat çekmesi nedeniyle anlamlı olması gerekir, ama bunu tanımlamak bazan güç olmaktadır. X'uncu yüzyıl Uygurlarıyla ilgili bir Çin yazısı bizim nasıl bilgi sahibi olduğumuzu değerlendirmemize izin verir: "Kağan'ın huzuruna çıkacaklarında şapkalarını çıkartırlar ve saçları dağınık ve omuzlarında dalgalanarak selamlamak üzere girerler. Kadınlar saçlarını onbeş-onaltı santim yüksekliğinde topuz yaparlar ve onu kırmızı bir tül torba içine alırlar. Evlenince buna keçeden yapılmış bir şapka eklerler."⁴⁷

Büyük bir kesinlikle bu, en azından Moğollarda ve daha sonra Türklerde de görülen genç evli kadının özel bir başlığı olan **boktak**'tır. Yukarıda anılan metin buna inandırmaya yeterli olmakta ve Turfan freskleri⁴⁸ bunu kanıtlamaktadır ve gene başkalarıyla birlikte onu Moğolistan'da gördükten sonra Semerkant sakinlerinde yeniden bulan Tch'ang-tchouen'in tanıklığını görmekteyiz.⁴⁹ **Boktak** sık sık anıldı ve muhtemelen Ortaçağ sonunda Batı'da giyilen başlığın kaynağı oldu.⁵⁰ İlk ortaya çıkışı

⁴³ Plan Carpin, II, 4,5; Becquet et Hambis, *a.g.e.*, s.33.

⁴⁴ *Id.*, II,5,s.33-34.

⁴⁵ G. de Rubrouck, *Voyage dans l'Empire mongol*, çeviri ve yorum: C.ve R.Kappler, Paris 1985, s.99.

⁴⁶ Erman, *Travels in Siberia*, 2 cilt, Londra 1848, s.134-135.

⁴⁷ Hamilton, *Les Ouighours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents chinois*, Paris 1955, s.92.

⁴⁸ Demiéville, *Le concile de Lhasa*, Paris 1952; A.Von Gabain, *Das Leben im uiguitischen Königsreich von Qoco (820-1250)*, 2 cilt, Wiesbaden 1973, 2.cilt, şekil 109,126.

⁴⁹ Bretschneider, *Mediaeval Researches*, 2 cilt, Londra 1888, I, s.89.

⁵⁰ Becquet ve Hambis, *a.g.e.*, s.142.

Hephthalites'lerden geçen Çinli hacı Song Yun'un kalemiyle VI'ncı yüzyıla kadar gider: Kraliçe "beş renkli değerli taşlarla süslenmiş sekiz ayak (2.40 m.) uzunluğunda bir boynuz" taşıyordu.⁵¹ Çok daha sonraları Plan Carpin ve Rubrouck, Odoric de Pordenone ve diğer yazarlar Tatarlarda görülen, kabuktan ya da sepetten yapılmış yuvarlak şeyi çok kesin bir biçimde, gene buna önemli bir boy vererek (1.20 m.) tanımlamaktadırlar.⁵²

Doğal olarak Türk kadını İslâm dinini kabul etmeden önce örtünmüyor. Ve İslâm uygarlığı peçeyi çok büyük güçlüklerle kabul ettirebiliyor.⁵³ İbn Fadlan, İslâmiyeti kabul eden Volga'nın Ön-Slav Bulgarlarında, kadınların yüzlerini saklamalarına inandırılmaları için gösterilen bütün çabaların boşa gitmesinden yakınır.⁵⁴ Müslümanlar buna çok şaşırılmışlardır. İbn Battûta durmadan ve hoşnutsuzlukla bunu tekrarlayıp durur: "Her şey Türklerin gözü önünde, hiçbir peçe olmaksızın cereyan eder,"⁵⁵ "Kadınlar (Anadolu kadınları) peçeli değillerdi,"⁵⁶ Türk kadınları Kıpçak'ta peçeli değillerdir."⁵⁷ Hiç kuşku yok, Plan Carpin'le birlikte başka birilerinin de tanık olmaktan zevk duydukları, kadınların faziletinden hiçbir şey eksiltmeyen bu utanmazlık, hiç kuşkusuz tam bir utanmazlıktı: "Kadınlar temiz ve namusludurlar ve onların davranış aykırılıklarından erkekler tarafından söz edildiği işitilmez, gene de şaka olsun diye kaba ve açık saçık konuşmalarında onlara yer verirler."⁵⁸ İbn Fadlan da bu konu ile ilgili olarak bir Türk ailesini ziyareti sırasında tanıdığı olduğu bu kabil-den bir durumu söz konusu etmektedir.⁵⁹

⁵¹ Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1939, s.113-114.

⁵² Plan Carpin, II, 5, Becquet ve Hambis, s.35; G. de Rubrouck, *a.g.e.*, 109. Yule, *Cathay and the way thither*, Londra 1866, II, s.222-224; Bretschneider, *a.g.e.*, I, s.52-53.

⁵³ Yüzyıllar sonra, Anadoludaki seyyahlar aynı şaşkınlığı göstereceklerdir. Yüzleri ancak kapalı olan ve "yüzlerini saklamaya çalışmaları şöyle dursun, bakışlarımıza bakışlarıyla karşılık veren" bu Türkmen kadınlarından söz eden Vivien de Saint Martin'e bakınız. *Description historique et géographique de l'Asie Mineure*, 2 cilt, Paris 1852, cilt 2, s.430.

⁵⁴ *Géographie humaine du monde musulman*, 2 cilt, Paris-La Haye 1967, 2.cilt, s.282 de, A.Miquel tarafından anılan ve bu olgunun önemini belirten İbn Fadlan.

⁵⁵ İbn Battûta, *Voyages*, FM yayını/La découverte, 3 volumes, Paris 1982, II, 219.

⁵⁶ *Id.*, s.137.

⁵⁷ *Id.*, II, s.216. Aynı zamanda bkz., I, s.451; II, s.412.

⁵⁸ Plan Carpin, IV, 3; Becquet ve Hambis, s.46; Marco Polo'da: "bu kadınların çok namuslu olduklarını söyler." LXII. L. Hambis'in baskısını izliyorum, Paris 1955, s.82.

⁵⁹ Bu öykü sık sık örnek olarak anılır. Bkz., Miquel, *a.g.e.*, s.237.

Kız çocuğu, çocukluğunda anasına babasına bağımlıdır ve kuşkusuz erkek çocuğuyla aynı konumu paylaşır. IX'uncu yüzyılda İbn Rüsteh ve XI'inci yüzyılda onun derleyicisi olan **Al-Bakri**, reşit olduğunda kız çocuğunun özgür olduğunu söylerler: "Babasının artık onun üzerinde hiçbir egemenliği yoktur. Hoşuna giden kimseyi koca olarak seçer."⁶⁰ Bu özgürlük gene de göreceli gibi görünmektedir ve sınırlarının saptanması güçtür. Çin kaynaklı bilgilere inanılırsa, kadın kocasına bağımlı olduğu için, "Tu-küe"lerde genç kız babasına belli bir ölçüde bağımlıdır, hatta ona aittir. Gerçekte, Yıllıklar, "bir kavgada birini yaralayan adam karşılık olarak ona bir kız vermek zorundadır. Eğer kızı yoksa karısını ve mülkünü ona terkeder"⁶¹ demektedir. Burada, bilgiler arasında çözümlenmesi güç bir çelişki vardır. Kocanın özgürce seçilmesine gelince, göreceğimiz gibi, başka yerlerde oldukça geniş bir biçimde doğrulanmasaydı, bu özgür seçimin, özellikle politika gereği ya da dulluk geliriyle⁶² ilgili olarak düzenlenen evlilikleri gördükten sonra, gerçeği pek yansıtmadığı zannedilebilirdi. Hemen söylenebilir ki, *Dede Korkut Kitabı*'nda, gençlerin karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, birbirlerini güzel bulmaları, sevgi, evliliğin başlıca itici gücü olarak görülür. "Çok hayranım var" diyor güzel bir kız.⁶³ "Göze çarpıcı gelen ve yüreği kapam güzellikler vardır" diyor genç bir kahraman.⁶⁴ "Sana gözlerinin göreceği, yüreğinin seveceği kızı veriyorum" diyor bir erkek.⁶⁵ Öleceğini sanan bir koca vasiyetnamesinde eşine şöyle seslenir: "Eğer yüreğin bir başkasını severse onunla evlen."⁶⁶ Bu çeşit söyleyişler, bazı günler, **Khitan**'ların seçtikleri genç kızlarla kaçma hakkına sahip olduklarını ve "eğer deney başarılı olduysa"⁶⁷ daha sonra evlendiklerini doğrulamaktadır. Belki böylesine özgür adetler müslüman yazarları şaşırtmış ve onları Yakut gibi, özgür yaşam biçiminin onlarda

⁶⁰ Bkz., Deframery, "Fragments de géographes et d'historiens arabes," *Journal Asiatique*, 1833, XIII-XIV, s.473.

⁶¹ Liu, *a.g.e.*, s.41-42; S.Julien, *Documents historiques sur les Tou-kioue (Turcs)*, traduits du chinois, Paris 1877, s.28.

⁶² Rubrouck tarafından *a.g.e.*, s.102; Marco Polo tarafından, *id.* s.82, ve diğerleri tarafından anılan, kocanın karısına sağladığı dulluk geliri. Bkz., Miquel, *Géographie, a.g.e.*, II s.235.

⁶³ Ergin, *Kitab, a.g.e.*, s.193.

⁶⁴ *Id. ibid*, s.186.

⁶⁵ *Id. ibid*, s.228.

⁶⁶ *Id. ibid*, s.79.

⁶⁷ Wittfogel ve Feng, *a.g.e.*, s.219.

(Karluk'larda) çok geçerli olduğunu ve yasak olmadığını⁶⁸ doğrulamaya itmiş olabilirdi. Bu adetler aynı zamanda Suriyeli Michel'le birlikte Hristiyanların dikkatini "Türklerin kadınlarla ilişkilerinde cömert ve ılımlı, olduğuna da çekmiş olabilirdi."⁶⁹

Kızların sahip oldukları bu özel serbestliklere ve fizik olanaklara rağmen fazla cüretli aşıklara karşı kendini savunmada, kızlar (aşağıda görülecek) yasa tarafından korunmuştur. **Hiong-nou** döneminden beri ortaya çıkması durumunda bir bakireyle olan cinsel ilişkiler "ağır bir para cezasını" gerektirmekte ve onun namusunu lekeleyen (ya da ona tecavüz eden?) kimseye kurbanıyla evlenme zorunluluğunu yüklemektedir.⁷⁰ Bin yıl sonra değişiklik olacak mıdır? Plan Carpin "bir kızın bir erkekle zina etmesi halinde hem erkeğin hem de kadının öldürüldüğünü"⁷¹ bildiğini sanmaktadır. Belki de zina ile evlilik öncesi cinsel ilişkileri karıştırıyor? (aşağıya bkz.).

Bugün kadınların sportif dediğimiz bütün faaliyetleri az çok, ya da hiç kısıtlamasız uyguladıklarını söyleyebilmek için kadın yaşamı üzerine olan bilgiler oldukça fazladır. Çok önceleri Çinliler, Tu-küe'lerden söz ederken, erkeklerin zar oynamayı, kadınlarınsa futbolu sevdiklerini söylerler.⁷²

Erkekler gibi ata binebilirler,⁷³ Kıpçak steplerinde yer değiştirmede kullanılan ağır arabaları kullanabilirler, kılıç ya da mızrak taşıyabilirler, ok atabilirler ve gereğinde savaşa katılabilirler.

Kıpçak'ta İbn Battûta, "her *hatun*'ün arkasında atlara binmiş elli genç kız ve *araba*'nın önünde yaklaşık yirmi kadar atlı yaşlı kadın" görür,⁷⁴ "Bir kadın süvarinin Sakarya nehrini geçerken neredeyse boğulmakta olduğunu ve bareberindeki uşak tarafından kurtarıldığını" anlatır.⁷⁵ Plan Carpin

⁶⁸ Ferrand, *Relations de voyages et textes géographiques arabes...*, 2 cilt, Paris 1913-1914, I, s.215. İdrisi Oğuzlar hakkında aynı şeyi söyler, s.343.

⁶⁹ Michel le Syrien, *Chronique, Recueil des historiens des Croisades, Documents arméniens*, I, Paris 1872-1876, I, s.312.

⁷⁰ Liu, *a.g.e.*, s.9; Julien, *a.g.e.*, s.9.

⁷¹ Plan Carpin, IV, 9; Becquet ve Hambis, s.50.

⁷² Liu, *a.g.e.*, I, s.42.

⁷³ Rubrouck, kadınların, amazonlar gibi değil de, "bir bacağı bir tarafta, öbür bacağı öteki tarafta olarak" ata bindiklerini söyler, *a.g.e.*, s.100.

⁷⁴ İbn Battûta, *a.g.e.*, s.219.

⁷⁵ *Id.*, s.182.

şöyle yazar: “Kızlar ve kadınlar atla gidiyorlar ve bir erkek çevikliğiyle dörtnala gidiyorlar.”⁷⁶ *Dede Korkut Kitabı*’ndaki bazı öyküler Fransisken papazının sözünü ettiği bu çevikliğin abartılı olmadığını bize göstermektedir ve bunu, daha geç dönemde ata binmiş güzel kızların⁷⁷ istedikleri zaman peşlerindeki erkeklerden kaçmayı nasıl başardıklarını anlattığımız zaman yeniden göreceğiz.

Guillaume de Rubrouck, şimdiki Güney Ukrayna ovalarında, “küçücük bir kadının yirmi-otuz arabayı idare ettiğini” görerak hayranlık duymaktadır.⁷⁸ Gene Plan Carpin, onların “erkekler gibi yay ve sadak” taşıdıklarına işaret etmektedir.⁷⁹ Çok iyi nişan almaktadırlar. *Dede Korkut Kitabı*’nda Banu Çiçek, hedefi tam ortasından vurur, ancak Bamsi Beyrek yarışta⁸⁰ onun okunu ikiye böldüğü için⁸¹ kız yarışı kaybeder. Destan heyecanı içindeki ozan kuşkusuz abartıyor, ancak bunu yaparken tamamen gerçek dışı olacak modeller önermiyor. Bir kızgınlık anında güzel genç kız sevdiğine şöyle bağırır: “Kozumuzu okla ve kılıçla paylaşacağız” ve “atını mahmuzlayıp yüksek bir yere çıkar. Sadağında yere doksan ok boşalır.” Savaşa başlamak için onlardan yalnızca iki tanesini alıkoyar ve hatta uçlarındaki çok öldürücü demirleri çıkarır.⁸²

Kadının görevi kuşkusuz savaşmak değildir, ama gerektiğinde dövüşmekte hiç tereddüt etmezler; gerektiğinde seferlere katılırlar: İbn Arabşah ve Joinville gibi farklı yazarlar bunu doğrulamaktadır.⁸³ Kithan’larda, “bir orduyu bile idare edebilirler.”⁸⁴ Olayın, eski Moğollara ait olması, onun aynı zamanda eski Türklerde görülmesine engel değildir ve eski İskit’ler göz önünde bulundurulunca steplerde eski bir kadın asker

⁷⁶ Plan Carpin, IV, 11; Becquet ve Hambis, s. 51.

⁷⁷ Aynı zamanda Khitanlarla ilgili tanıklıklara da bakınız, Wittfogel ve Feng, *a.g.e.*, s.167.

⁷⁸ Rubrouck, *a.g.e.*, s.90.

⁷⁹ Plan Carpin, IV, 11; Becquet ve Hambis, s.51.

⁸⁰ Delikanlılarla genç kızlar arasındaki bu ok atma yarışlarına hâlâ Türkiye’deki Yörüklerde rastlanır. J.-P.Roux, *Les traditions des nomades de la Turquie méridionale*, Paris 1970 s.247.

⁸¹ Ergin, *Dede Korkut*, *a.g.e.*, s.122.

⁸² *Id. ibid.*, s.197.

⁸³ Bkz., Joinville, *Histoire de Saint Louis*, XCV, éditions de la Pléiade, Paris 1958, s.315.

⁸⁴ Wittfogel ve Feng, s.216.

geleneği varmış gibi görünüyor. Amazon efsanesinin kaynağını bunda bulduğunu düşünebiliriz.

Süvarileriyle at gezintisine çıkan ve onları korumak için silahlarını kullanan genç Banu Çiçek ve Selcen Hatun (*Dede Korkut Kitabı*, III'üncü ve IV'üncü öyküler) kuşkusuz istisna oluşturmaktadırlar, ancak bu bir şiirsel fantezi değildir.⁸⁵ Ve Barthold'un düşündüğünün aksine⁸⁶ Hristiyan etkisinde kalmamışlardır. Kahramanın yanında savaşan genç nişanlı kız ya da genç evli kadın motifine Türk halk edebiyatında sık sık rastlanır.⁸⁷ Her ikisi de, güçlü kadının iyi yapılmış tablosunu sunarlar. Selcen Hatun gece kocasına baskın yapılmasından korkar: "Kan Turalı'nın (kocasını) bir atını aldı. ... Zırhını giydi. Kılıcını eline alarak gözetmek üzere yüksek bir yere çıktı." Düşman geldiği zaman "o hazır. ... Kan Turalı'ya doğru gelir. Kan Turalı uyanır." Savaş Başlar. Erkeğin atı yaralanır. "O zaman kadın bir ateş gibi olur. Atını dörtnala hainlerin üstüne sürer ... ve hainleri kılıçtan geçirmeye başlar."⁸⁸

Bamsi Beyrek kendisini tanıtmak üzere geldiği zaman Banu Çiçek kendini bir başkası olarak tanıtır ve ona şöyle der: "Gel, ikimiz ava çıkalım. Eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçmiş olacak. İkiimiz de ok atalım. Beni geçersen onu da geçmiş olacaksın."⁸⁹

"Berü gelgil başım bahtı isim tahtı
İvden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa bâdem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına beñzer al yañaklum.

Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum
Koşa bâdem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına beñzer al yañaklum."⁹⁰

⁸⁵ E. Rossi, *Il Kitab-ı Dede Korkut*, Roma 1952, s.47.

⁸⁶ Barthold, *Kitabi Korkud: Zapiski Vostsenago otdoenenija Imp. Russkago Arh Obscistvo*, vol. VIII, 3-4, 1894, s.208.

⁸⁷ Bkz., Radlov, *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme*, 8 cilt, St-Petersburg 1866-1896, vol. III, p.143 ve 179; Ruben, *Ozean der Märchenströme*, Teil I, F.F.C. 133, Helsinki 1944, s.222-224.

⁸⁸ Ergin, *Dede Korkut, a.g.e.*, s.193-195.

⁸⁹ *Id. ibid.*, s.122.

⁹⁰ *Id. ibid.*, s.79.

Böylece cinsel ayrımsızlıktan, iki cinslilik ülküsünden uzakta bulunuyoruz. Kadın ne kadar kahraman olursa olsun, onu sevenin gözünde gene kadın olarak kalmaktadır. Kahramanlıklarını tamamladıktan sonra uygun bulmadığı şeyleri tartar. Şöyle söyler: "Birinin övünmesi gerekirse, bu erkek olmalıdır; o aslandır. Kadınlar için övünme utanç vericidir. Övünerek bir kadın erkek olmaz."⁹¹ Benzer bir görüşle Kaşgarlı, kızlara kurnazlıkları ve hilelerinden dolayı *tilki*, erkeklere de yiğitliklerinden dolayı *kurt* dendiğini bildiriyor.⁹²

Rubrouck ve Radlov gibi gözlemcilerin tasvirleri arasında yapılabilecek bir karşılaştırmaya bakarak hükme varacak olursak, Ortaçağ ve çağdaş dönemler arasında çok değişmiş gibi görünmeyen yurt'un iç teşkilatı, cinslerin ilişkilerini açıkça ortaya koymaktadır, çünkü yurt gerçek bir mikrokozmos'tur.⁹³

Güneşe saygı nedeniyle yurt, güneşin en yüksek noktaya eriştiği güneye doğru açılır.⁹⁴ İçteki dairesel alan kadınların (doğuda) ve erkeklerin (batıda) oturacakları yerleri güneyden kuzeye doğru çekilmiş bir hatla ikiye ayırmıştır. Birincisinde ev eşyaları, yiyecekler ve mühimmat bulunur. İkincisinde ise bilinen Tanrıların heykelleri yerleştirilmiştir. Ev sahibi misafir kabul ettiği zaman biraz batıya kaymış olarak, hemen hemen kapının tam karşısında, karısı ise sağında, hafifçe doğuya doğru çekilmiş olarak yer alır. Misafirler, en azından ailenin samimiyetine kabul edilme törenlerinde, onur yeri olan sol tarafa otururlar. Bir elçi, bir hükümdar çadırına kabul edildiği zaman tahtın sol tarafından (kadınlar tarafından) içeri alınır, güven mektubunu takdim ettikten sonra sağ tarafa (erkekler tarafına) geçer.⁹⁵ Böyle bir teşkilat herkesin, evrende olduğu gibi yurttan da bir yeri olduğunu, bu yerleri işgal eden, erkek ve kadın,⁹⁶ bu iki topluluk arasında aşılmaz sınırlar olmadığını göstermektedir.

⁹¹ *Id. ibid.*, s.197.

⁹² Kaşgarı, *a.g.e.*, I.cilt, s.421.

⁹³ Rubrouck, *a.g.e.*, s.89-90.

⁹⁴ Tu-küe'lerde çadır doğuya açılıyordu (bkz., "Parker, The early Turks," *China Review*, XXIV-XXV, 1892-1895, s.122) ve yazıtlar, doğuya *ong* "ön" adını vermektedir. Kononov, yön değişiminin Khitan'lar zamanında başlamış ve Moğollar zamanında da resmî hale gelmiş olabileceğini öne sürdü. Kononov: "Terminology of the definition of cardinal points of the Turkic peoples," *Acta or.Acad. Hungaricae*, XXXI, I, 1977, s.167.

⁹⁵ Baybars'ın elçisinin kabulü için, Berke tarafından gözlenen törenler örneğin böyleydi. (Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'or*, Paris 1950, s.456-458).

⁹⁶ XIX. yüzyılda, Huc, bununla birlikte, sağ taraftan geçen bir insanın "kaba bir münasebetsizlikten daha büyük bir uygunsuzluk yapmış olabileceğini" söyler: *Souvenir d'un*

Erkekler gibi yaşama kabiliyetini kaybetmeden, kadınlar kendilerine özgü işlerle uğraşırlar. Çocuklarını ergenlik çağına kadar yetiştirirler, yün eğirir ve elbise dikerler,⁹⁷ her türlü işi yaparlar, kürk manto, elbise, ayakkabı, tozluk ve deriden olan her şey;⁹⁸ inekleri sağarlar ve tereyağı yaparlar, fakat kısırakları erkeklerin sağması mümkündür.⁹⁹ Bu bilgi doğrulanmış olsaydı (doğru gibi görünüyor) ya da stepin bütün halklarını ilgilendirseydi gerçek bir menfaatten doğmuş olacaktı, ancak çözümlenmesi gereken bir sorun yaratacaktı. Sağma konusundaki uzmanlaşma kadınların girmedikleri ender alanlardan birini ortaya çıkaracaktı.

Koyu bir biçimde İslâmlaşmış toplumda bazı küçük çevreler dışında Türk kadını, Müslüman bile olsa, ya da daha da geçerli bir nedenle Müslümanlık öncesinde de olsa ne örtülüdür, ne de erkeklerden ayrıdır. Kocasıyla çok sıkı bir içli dışılık içinde yaşar, onunla konuşur, ona öğütlerde bulunur ve kocası da onu dinler. *Dede Korkut Kitabı* "Begil karısının iyi düşündüğünü, iyi konuştuğunu gördü" der.¹⁰⁰ Toplumsal yaşama ve kutlamalara katılır; her iki cinsten misafirler kabul eder; bizzat kendisi kabuller düzenler. *Dede Korkut Kitabı*'nın çok güzel olan uzun giriş kısmında yazar, bir erkeğin karşılaşabileceği dört tip kadının kusurlarını ve niteliklerini belirtir ve nişanı "eve bir misafir geldiğinde ... onu karşılayacak erkek yoksa yedirip içiren, onurlandıran ve ona dostluk gösteren" kadına verir. Bu kadın, aynı görüntüyü *direk*¹⁰¹ sözcüğünü kullanarak başka yerde tekrarlayan metnin¹⁰² söylediği gibi "evin dayağı"dır (evin toyağı). Bu basit bir övgü değildir, çünkü kozmik bir eksen ve gökyüzüyle bir iletişim aracı olan bu ağaçtan direğe bağlanan bütün simgeler bilinmektedir. Aynı zamanda bir güzelin kalbini kazanmaya paha biçilmez: "Bir kız için kırk yiğit ve bir bey oğlu yok olsa ne önemi var?"¹⁰³

İbn Battûta, Harezmi'de ya da Kıpçak ülkesinde olduğu kadar Selçuklu Türkiyesinde de kadınların misafirperverliğinden büyük ölçüde ya-

voyage dans la Tartarie, le Tibet et la Chine pendant les années 1844, 1845, 1846, 2.baskı, 2 cilt, Paris 1855, 1.cilt, s.77.

⁹⁷ Ammien Marcellin, *Res Gestae*, XXXI, 2 (Hunlardan söz eden).

⁹⁸ Plan Carpin, IV, 11; Becquet et Hambis, s.51.

⁹⁹ Rubrouck, *Voyage, a.g.e.*, s.101.

¹⁰⁰ Ergin, *Kıtab, a.g.e.*, s.218.

¹⁰¹ *Id. ibid*, s.79.

¹⁰² *Id. ibid*, s.76.

¹⁰³ *Id. ibid*, s.189.

rarlanır ve buna şaşırıldığını söylemez: "Kayseri'de (beraberindekilerle oraya vardığında) **Taghy Hatun**, ... önümüzde ayağa kalktı, zarif bir selam verdi, bizimle kibar bir dille konuştu ve bize yiyecek ikram edilmesini emretti."¹⁰⁴ Bolu yakınında bir kadının evinde kalır ve sofrasında yemek yer.¹⁰⁵ "Bu ülkede bir evde ya da bir keşiş evinde durduğumuz zaman her iki cinsten komşularımız bize itina gösteriyorlardı."¹⁰⁶ "**Harezm**'de emirin karısı Tarabec kendi yaptırdığı inziva evinde onuruma bir şölen düzenledi ve hekimlerle kentin ileri gelenlerini orada topladı."¹⁰⁷ Daha da sonraları, Timur döneminde Kastilya elçisi Don Ruy Gonzalès de Clavijo kadınların halk şölenlerine katıldıklarını birçok kez belirtecektir. Özellikle, Timurlenk'in Ankara'da Bayezit'a karşı kazandığı zaferden sonra verdiği şölende hazır bulunmuştur. Timurlenk bu şölene devlet büyüklerini davet etmiş ve onların "karılarının, çocuklarının, torunlarının karılarının ve üst düzey görevlileriyle düşmanlarının da ... gelip (kendisinin yanına) oturabileceklerini"¹⁰⁸ ilan ettirmiştir. Şölende çok içki içilecektir.

Timurlenk'in de mirascısı olduğu Orta Asya'nın göçebe halkının alkolle olan eğilimi iyi bilinmektedir ve buna sık sık değinilmiştir. Ancak âyinsel görünümü üzerinde belki de yeterince durulmamıştır. Eğer içki içmek seviliyorsa, rasgele içilmez. Daha önce kupanın simgesel oluşuyla ve içerdiği âyin usulleriyle ilgilenmişim.¹⁰⁹ Burada bu konuya, bazı Alevilerde hâlâ gözlemlenen âyinin kaynağını oluşturması bakımından ilgi çekici olan, kadının şarap âyinlerine katılması açısından yeniden döneceğim.¹¹⁰

Bilinmektedir ki, kupa aynı zamanda hükümdarın da simgesidir, öyle ki, hükümdarı sonsuza dek şöhret içinde göstermekle yükümlü ölümden sonra yapılan heykelleri, ne kadar basit olurlarsa olsunlar, her zaman göğsün üstüne konmuş sağ elde bir kaval, bir kupa ya da bir kadeh tutarlar. VI'ncı yüzyıldan XIII'üncü yüzyıla, hatta daha da geç çağlara kadar

¹⁰⁴ İbn Battûta, *a.g.e.*, II.cilt, s.158.

¹⁰⁵ *Id. ibid*, II, s.188.

¹⁰⁶ *Id. ibid*, II, s.117.

¹⁰⁷ *Id. ibid*, II, s.269.

¹⁰⁸ Bkz., Kehren, *Tamerlan, L'empire du Seigneur du fer*, Neuchâtel 1978, s. 143 ve devamı; Ruy Gonzales de Clavijo, *Relacion de la Embajada de Henrique III al Gran Tamerlan*, Buenos Aires 1952.

¹⁰⁹ J.-P.Roux, *Etudes d'iconographie islamique, Cahiers Turcica*, Louvain 1982, s.83-108.

¹¹⁰ Bkz., örneğin, Birge, *The Bektashi order of Dervishes*, Londra 1937, s.176 ve devamı, 184.

olan dönemi gösteren pek çok sayıda örnekte yer alan,¹¹¹ Güney Rusya'dan Moğolistan'a kadar (*balbal* değil fakat *Kameniye baba* olarak)¹¹² yayılan bu imge (onu Koman stepinde tasvir eden Rubrouck gibi)¹¹³ seyyahları çok ilgilendirmiştir ve Samarra döneminden itibaren İslâma geçti ve oradan, parlak bir yer edindiği İspanya'ya kadar götürüldü.¹¹⁴ Bu imge, İbn Fadlan tarafından belirtilen¹¹⁵ ve ölen kimseyi elinde sarhoş edici içkiyle dolu bardakla gömmekten ibaret olan gömme âyinlerine ve "krallığın ve iktidarın simgesi"¹¹⁶ olarak kabul ederek İskitlerin uyguladığı ritonların kullanımına bir cevap oluşturmaktadır. Bu bakımdan içki âyinlerinin dinsel bir anlamı olduğu kesindir.

Büyük kağanların saraylarında ve onlardan sonra gelen, İslâmiyeti kabul etmiş Türk prenslerinin saraylarında verilen pek çok kabul tasvirlerine sahibiz. En eskilerinden biri Kağan T'ong Che-hou tarafından Çin ve Turfan elçileri için verilen kabul ile ilgili Hiuan-Tsang'ın tasviridir: "(Prens) gönderilen bu elçileri oturmaya davet etti ve müzik aletlerinin sesleri arasında onlara şarap sundu. Kağan onlarla birlikte içti. O zaman, gittikçe canlanan konukların, davette birbirleriyle yarıştıkları ve kadehlerini karşılıklı olarak tokuşturdukları görüldü. ... Bu sırada müziğin ... gürültülü ezgileri duyuluyordu."¹¹⁷ Aynı dönemde Çin yıllıkları şarkı eşliğindeki içkili toplantıları zikretmektedir.¹¹⁸

Yedi yüzyıl sonra, Clavijo'da Han-zade tarafından verilen ve kendisinin de katıldığı kabul törenini tasvir eder. Kendisini koyu bir Müslüman olarak gösteren bir prensin sarayında, Timurlenk'in sarayında olduğu gibi sarhoş olmak kuşkusuz çok şaşırtıcıdır. Kastilyalı bunun bilincindedir ve ancak istisnâî olaylarda, bazı kutlamalarda ve Emir'in emriyle, kuşkusuz Cengizhan geleneğine olan saygısı nedeniyle, belki de onun Pagan âyin usulüne, Paganizme bir dönüş olarak içki içmeye izin verildiğini belirtme-

¹¹¹ Gratec, *Turkic Art'da geçici ama çok önemli heykel listesi: Encyclopedia of World Art*, New York-Toronto-Londra, XIV, s.443.

¹¹² *Balbal*, öldürülen düşmanın ruhunu tuttuğu sayılan, dikili, belli bir biçimi olmayan bir taşır; mezara dikilen heykel, Ruslar tarafından *kemenniyye baba* "taştan yaşlı kadınlar" (ve Kuzey Moğolistan'da *unculu* "erkekli taş" ve Güney Moğolistan'da *körüg* "portre").

¹¹³ Rubrouck, *a.g.e.*, s.104.

¹¹⁴ J.-P.Roux, *Etudes d'iconographie*, *a.g.e.*

¹¹⁵ Z.V.Togan, *Ibn Fadlan's Reisebericht*, Leipzig 1939, s.27.

¹¹⁶ Dumezil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris 1941, s.52 ve devamı.

¹¹⁷ Hiuan Thsang, "S.Julien," *Histoire de la vie de Hiouen Thsang*, Paris 1853, s.55.

¹¹⁸ *Seuei chou*, S.Julien, *Documents*, *a.g.e.*, s.26; Liu, *a.g.e.*, I, s.42.

ye çalışır: “Aksi takdirde hiç kimse, açık ya da gizli, şarap içmeye cesaret edemezdi.”¹¹⁹ O zaman içki sunanlar dizlerini yere koyarlar ve *seriata* kusur etmiş olmayı üzerine alan efendiyi zikrederek davetlilere ardı ardına kupalar uzatırlardı. “Efendimiz adına, hükümdarımız aşkına, büyük emirimizin başı için içiniz diyorlardı. Onu onurlandırmak için içiniz.”¹²⁰ Timurlenk kabul yaptığı zaman, onurlandırmak istediği konuklarına kendi eliyle şarap sunardı.¹²¹ İbn Battûta ya da Plan Carpin’in doğruladığı ve step halklarının elbet en eskiye dayanan bir geleneğine ait olan şarabın ve sarhoşluğun âynesel değerine yakından değinilmektedir. Fransisken, insanlara, onları onurlandırmak için içki verildiğini söyler.¹²² Faslı da şöyle diyerek bunu onaylar: “Türklerde kendisine içki ikram edilmek en büyük saygı belirtisidir” ve bir gün *hatun*’un ona kendi eliyle *kımız* sunduğunu, onu içmek istemediğini, ama “kabul etmemezlik edemediğini”¹²³ ekler. Ama konumuz için en ilginç olan şey, önemli kadınların bizzat kendilerinin içki toplantıları düzenleyebilmeleri, oraya istedikleri kimseleri davet etmeleri ve içki âyinleri usullerini uygulamalarıdır. Clavijo, böylece, “Timur’un büyük oğlu Miran Şah’ın en önemli eşi” Han-zade tarafından verilen bir resmî kabule davet edildi. Han-zade, parlak bir yaşam sürüyordu. Elçiler gelince onun önünde eğilirler ve o da onlara oturmaları için kendi oturduğu yerin karşısındaki yeri gösterir. Yanında maiyetinden kadınlar, beyler, akrabalar vardı, çadırın bir köşesinde müzisyenler çalgı çalıyordu. “Yaşlı bir soylu kişi ve Timur Bey’in ailesinden iki genç oğlan Han-zade ve diğer kadınlar önünde kupaların dağıtılmasına nezaret ediyorlardı. Hizmet edenler küçük altın kupalara ... şarap dolduruyorlardı. ... Han-zade’ye yaklaşıyorlardı, O’nun ve diğer kadınların önünde ... kupaları vermek için diz çöküyorlardı.”¹²⁴ Âyini Timur’un bizzat kendisinin idare etmesi durumunda da âyin usulünün aynı olduğu tahmin edilir. Cengiz Han’ın ülkesinde bunun biraz farklı olması gerekir; onlarda bu âyinler, İslâmiyetin yok ettiği alt düzeydeki çeşitli tanrıların onuruna şarap dökmekten ibaret olan âyinlerdir. Clavijo’dan yaklaşık yüz elli yıl önce, Guillaume de Rubrouck da Moğol sarayındaki içki âyinlerini anlatmıştı: “İçmek için toplandıkları zaman hükümdarın başının üstündeki figürüne,

¹¹⁹ Kehren, *Tamerlan, a.g.e.*, s.144.

¹²⁰ *Id. ibid.*, s.145.

¹²¹ *Id. ibid.*, s.152.

¹²² Plan Carpin, IX, 30; Becquet et Hambis, s.118.

¹²³ İbn Battûta, *a.g.e.*, II, s.223.

¹²⁴ Kehren, *Tamerlan, a.g.e.*

sonra da bütün diğerlerine içki serpmekle başlarlar. ... Sonra bir hizmetli evden bir kupa ve içkiyle dışarı çıkar, dizini oniki defa bükerek ... güneye doğru üç defa içki serper (sonra, aynı hareketi diğer yönlere doğru tekrarlar).” Daha sonra “iki tabak içinde iki kupa taşıyan iki hizmetli, hükümdara ve onun yanında yatağın üzerinde oturan eşine içki sunmak için hazır bekler. Hükümdar elinde bir kadeh tutar ve içmesi gerektiği zaman ilk önce içkiden biraz yere döker. ... İçmeye başladığı zaman hizmetlilerden biri “ha” diye bağırır ve kitaracı çalmaya başlar. Büyük bir şölen söz konusu olduğunda herkes el çırpır ve hatta kitaranın sesiyle dans eder. ... Hükümdar içince, ... erkek, kadın herkes birbiri ardısına içerler.”¹²⁵

1334 yılında, Kama nehrinin bir kolu üzerinde Kafkasya'nın kuzeyinde, İbn Battûta, âyin usulleri karmaşık olan, ancak birtakım ipuçları veren bir şarap şöleninde bulundu. Şöyle yazar: “Sultan içmek istediği zaman kızı kadehi eline alır, babasının önünde diz kırarak selam verir, sonra ona kadehi takdim eder. Daha sonra *hatuna* içki verir. Bundan sonra veliaht kupayı tutar, babasının önünde görkemli bir selam verir, ona içki sunar, aynı zamanda *hatunu* ve kız kardeşini de selamlayarak onlara da içki sunar.” Orada bulunan diğer kimseler hiyerarşideki mevkilerini göz önünde bulundurarak birbirlerine karşılıklı olarak içki sunarlar.¹²⁶ Faslı seyyah eğer yanılmıyorsa, kızın dinsel törendeki büyük rolü son derece önemlidir; ancak bu törenlerden ortaya çıkan şey, bizim sonuçlar çıkarabilmemiz için çok az açıktır. Burada da, hiçbir şeyin kadınları erkeklerden ayırmadığını ve farklı görmediğini özellikle unutmayacağız.

Türk dünyasında kadınların yaşamı üzerine bütün gördüklerimiz Orta Asya'daki geleneksel topluluklar hakkında bildiklerimize çok yakın bir biçimde uymaktadır. Örneğin *Khitan*'larda “kadınlar sık sık devlet işlerini denetlerler (hükümdar naibi olacakları Cengizhan'ın İmparatorluğu'nda da kadınlar bu denetleme işini yapacaklardır) ve *Leao*'ların tarihinin pek çok bölümü onların iktisadî, siyasî, dinsel ve hatta askerî yaşama bile katıldıklarını anlatmaktadır.”¹²⁷ Marko Polo kendine özgü belirsiz ama güzel üslubuyla Tatar kadınlarının “baronlarının ve ailelerinin ihtiyacı olan her şeyi satın aldıklarını, sattıklarını ve yaptıklarını”¹²⁸ söyleyecektir. Öyle

¹²⁵ Rubrouck, *a.g.e.*, s.92-93.

¹²⁶ İbn Battûta, *a.g.e.*, II, s.233-234.

¹²⁷ Wittfogel ve Feng, *a.g.e.*

¹²⁸ Marco Polo, LXIX; Hambis, *a.g.e.*, s.82.

görülmektedir ki, kadının bu yüksek statüsü ve özellikle bağımsızlığı, yetkililerin hoşlanmamasına rağmen İslâmiyetin baskılarına uzun süre dayanıldı. Bunun kanıtlarını, 1437 yılında bir veba salgını başgösterdiğinde içinde Kıpçak kökenli unsurların çok olduğu bilinen ve o zamanlar (**Daulat al-atrak**) da denilen Türklerin krallığını Mısır'da (Memlûklu) belki buluruz. **İbn Tagriberdi** bu felâket ile Allah'ın hangi suçu cezalandırdığını öğrenmek için, sultanın, o zaman, tüm üst düzey görevlilerine danıştığını anlatır: "Onlar sokaklarda gece gündüz dolaşan kadınları suçladılar."¹²⁹ Gene 1518'de, Osmanlıların fethinden sonra "genç oğlanlara, esir kızlara ve özgür kadınlara sokakta dolaşmayı"¹³⁰ yasaklamak için işgal ordusunun yarattığı tehlikeler bahane edildi.

Türklerde kadınların kazanmış oldukları saygı, "bu dikkat çeken şey", "onların erkeklerinkinden daha üst bir yer işgal ettikleri" konusunda, biraz aceleci bir yargıya varan İbn Battûta'yı şaşırtır. Buna inandırmak için emir olan kocasının "O (kadın) gelince ... onun önünde ayağa kalktığı ... selamladığı ve yanına oturttuğu"¹³¹ bu kadını örnek olarak verir. Şu halde, incelik, hatta zarafet vardır. Kuşkusuz, yalnızca büyüklerin törelerinin söz konusu olduğu sanılmasın diye Faslı ekler: "Madrabazların ve küçük tüccarların (karılarına) gelince, onları da gördüm. Bunlardan biri, pencesi açık ... bir arabada ... olacaktır, ve yüzü görülecektir. ... Bir başkası ... hizmetkârlarının eşliğinde pazara, parfüm almak için, insanlara satmak üzere koyun ve süt götürecektir." Ve ısrarla: "Kadına çoğu defa kocası eşlik eder, kocayı gören kim olursa olsun onu kadının hizmetkârlarından biri zanneder."¹³²

Evlilik

Genç kızın eşini özgürce seçtiğini, birkaç gözlemcinin dediklerine dayanarak daha yukarıda söylemiştik. Bu, özel durumları, en azından bazı etnik gruplarda geçerli olmuş evlilik dışı kuralları,¹³³ önemli kimselerin boyun eğmek zorunda kaldıkları politik evlilikleri gözönünde bulundurma-

¹²⁹ İbn Tegrberdi, A.Raymond ve G.Wiet, *Les Marchés du Caire*, I.F.A.O., Kahire 1972.

¹³⁰ *Id. ibid.*

¹³¹ İbn Battûta, *a.g.e.*, s.215.

¹³² *Id. ibid.*, s.216-217.

¹³³ Bkz., A.İnan, "Türk düşünlerinde exogami izleri", *Araştırmalar, F.Köprülü (Eren ve Halasi Kun'un yayını)*, Ankara 1950.

yan bir genellemedir. Ancak genel olarak bu bilgi, hiç değilse oldukça büyük bir ölçüde doğrudur.

Bazı metinler, özellikle Müslüman yazarlarındaki ve aynı zamanda başkalarının da okunduğunda, evlilik bağlarının, akrabalık dereceleri ne olursa olsun bütün bireyler arasında kurulabildiği izlenimini edinebiliriz. İnsan, kız kardeşiyle, annesiyle, kızlarıyla evlenme hakkına sahip olabilirdi.¹³⁴ Bu konuda çok kesin bir şey yoktur. Hiçbir toplum yoktur ki, cinsel içgüdüğü düzenlemek ve aileyi örgütlemek için her zaman katı yasalara sahip olmasın. Ancak Türk yasaları bu konuda çok az sınırlayıcıdır. Ve Çin'in, Hristiyanlığın ya da İslâm dünyasının yasalarına göre daha az serttir. Bu durum, gözlemcilerin bunu neden anlamadıklarını ve aceleci bir biçimde bu konuda hiçbir yasanın olmadığı kanısına vardıklarını açıklamaktadır. Bundan başka, ileride yeniden döneceğimiz, onları çok şaşırtan dul kadının üvey oğluya ya da kayın biraderiyle evlenmesi adetini anlamamışlar ve bu adeti kimi zaman ensest olarak kabul etmişlerdir.

Türklerin nazarında evlilik büyük bir önem taşıdığı için, ister klânlar ve kabileler arasında olsun, ister yeterince güçlendikleri zamanlarda olsun, Çin, İran, Bizans ve daha sonraları büyük bir debdebe ile Abbasi Halifeliği ile siyasal nitelikteki evlilik yoluyla birleşmeleri, gerçekleştirebildikleri kadar sık uygulamışlardır. Tarih bunun sayısız örneklerini sunmaktadır. IX. yüzyılda İbn Tulun'un oğlu **Khumaraway**'ın, XI. yüzyılda da Tuğrul Bey'in Bağdat halifelerinin kızlarıyla evlenmeleri ünlüdür. Öngörülmuş ya da gerçekleşmiş olan başkaları da vardır. Nikeforos, 627 yılında Bizans İmparatoru Heraklius'un, kızı Eudoxia'nın resmini Hazar hakanına gösterdiğini ve düşmanlarına karşı ona yardım ettiği takdirde kızını ona eş olarak vereceğine söz verdiğini anlatır.¹³⁵ 640 yılında "Batı Tu-küe'lerden **K'ua-li-tcheou** adında bir subay **Tou-k'i-tche**'nin kızını küçük kardeşinin karısı olması için almaya gelir. Bu olaydan sonra karşılıklı olarak birbirlerini desteklemek için anlaşmaya varırlar.¹³⁶ Robert de Clari, 1209'da Konstantinopolis'in Latin kralı Henri'nin **Comans**'larla birleşince krallığının kızıyla nasıl hemen evlenmek zorunda kaldığını açıkça görür.¹³⁷ Step-

¹³⁴ Örneğin, Cikil'ler için evlilik, kızı, kızkardeşi ve (İslâm tarafından) "yasaklanan bütün kadınlarla" mümkün olabiliyordu. Yaqut, 'Ferrant', *a.g.e.*, I, s.211.

¹³⁵ Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue(Turcs) occidentaux*, St.Petersburg 1903 (ilâve notlarla, Paris 1941) s.112.

¹³⁶ Chavannes, *ibid*, s.253.

¹³⁷ Robert de Clari, CXVI, *Pléiade* yayınları, Paris 1958, s.90.

lerin hükümdarları için her siyasal birleşme, yani iktisadî ve askerî birleşme, bir evliliği, ve her evlilik de zorunlu olarak bir birleşmeyi gerektiriyordu. Çinliler bunu bildikleri için bu kavramlara çok kolaylıkla uydular ve kuşkusuz çoğu zaman soylu olmayan kızları, kral soyundan olan prensesler yerine veriyorlardı. Arşivleri için "Türklerin bundan duyduğu gururu vurgulamaktan da geri kalmıyorlardı."¹³⁸ "Size olağanüstü sevgi ve saygımı özellikle göstermek için, fevkalâde bir eş armağan ediyorum"¹³⁹ diye onların dikkatlerini çekiyorlardı. Ve şu yargıya varıyorlardı: "**Thanklar**, kızlarını onlara (Uygurlara) evlenmek üzere vermişlerdi, bu nedenle kuşaklar boyunca (X. yüzyıldayız), Çin'i bir dayı olarak kabul ediyorlardı."¹⁴⁰

O halde kadının özgürlüğü nerededir? Bu özgürlük devlet büyüklerini ilgilendirmiyor mu, yoksa bize bilgi verenlerin hepsi alay mı ettiler? Daha yakından bakarsak, Türk kadını bazen feda edilse de, önceden kararlaştırılmış evlilikler özellikle yabancı kadını ilgilendirmektedir ve onun özgürlüğü ise önemsizdir. Bir kimse, bir kızı almaya kendini layık gördüğü ve onu istediği zaman her türlü reddedilme çok büyük bir hakaret olarak kabul edilir. 516 yılında, Tu-küe imparatorluğunu gelecekte kuracak olan ve kendi hükümdarı **Jouan Jouan** hakanına karşı hazırlanan bir ayaklanmayı ona önceden bildiren **Bumin Kağan**'ın hakanın kızıyla evlenmek istediği ve teklifinin azametle reddedildiği bilinmektedir. Bundan büyük bir üzüntü duyarak bir **T'o-pa** prensesi ile evlendi; her türlü sadakat bağından kurtulmuş olduğunu ve yeterince güçlü olduğunu düşünerek başkaldırdı ve **Jouan Jouan**'ları ezerek onlardan intikam aldı ve onların yıkıntıları üzerine Türk İmparatorluğunun (Tu-küe) temellerini attı.

Kadınların nüfuz ve etkilerinin, kadının en çok bir tarafta bırakılmaya çalışıldığı toplumlarda, genel olarak Osmanlı İmparatorluğunda özellikle büyük olduğu görülmeseydi ve eğer, Türk özelliğinin ve uygarlığının çok önemli ve değişmez bir belirtisini, yani oğulun annesine olan sınırsız bağlılığını vurgulamak gerekmeseydi, evliliğin önemiyle ilgili olarak Türk bakış tarzının doğruluğu üzerinde durmak kuşkusuz faydasız olurdu, çünkü dünya tarihi yüzyıllar boyunca kadınların kocaları üzerinde ne kadar nüfuz sahibi olabildiklerini ve devlet yaşamında çoğunlukla etkili olabil-

¹³⁸ J.R.Hamilton, *Les Ouïghours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents chinois*, Paris 1955, s.62.

¹³⁹ Chavannes, *Documents ...* Notlar, a.g.e., s.73.

¹⁴⁰ Hamilton, *Les Ouïghours*, a.g.e., s.62.

diklerini göstermektedir.¹⁴¹ Bu husus, gene Osmanlı İmparatorluğunun en kötü günlerinde ortaya çıkacaktır ve o zamanlar Validelerin oynadığı rol çok iyi bilinmektedir.

Bu, daha önce eski Türk kitabelerinde açıkça gördüğümüz ve bilgi kaynaklarımızın yazılarında bulduğumuz gibi bir babanın otoritesinden hiçbir şey eksiltmeyen, ama sevgi, saygı ve çoğunlukla da kahramanlıkla yoğrulmuş, daha içten, daha derin bir şeyler ilave eden karşılıklı bir bağlılıktır. **İrk Bitig**'in daha önce söylediği gibi babaya itaat edilirse de annenin tavsiyeleri alınır.¹⁴² Çinliler de, diğerleri gibi, bu duyguyu biliyorlardı ve gerektiğinde ona saygılıydılar. "Tch'ou lo'nun ... annesinin üzüntüyle düşündüğünü bilerek ... İmparator Yang ... onu teselli etmek için ve nasi-hatte bulunmak için bir mektup gönderdi."¹⁴³ Ama onlar utanmadan bunu istismar ediyorlardı. Eskiden beri kullanılmış gibi görünen bir adete göre bir Türk prensinin Çinli dul eşi kendi ülkesine dönüyordu. Gökyüzünün Oğlu, (Batı Tu-küe'lerin) hakanına başvurdu ve ona şöyle dedi: "Ey Hakan, Çin kökenli olan anneniz **Hiong** hanımefendi ülkesine döndü. ... Ağlayarak, sızlayarak sizin yıkılıp yok olmanızdan çok korkmaktadır. Sizi uyarmak, gelip boyun eğmenizi emretmek için size bir elçi gönderilmesini istemektedir. ... Ey Hakan, eğer bayrağımızın altında uyruk olmayı kabul ederseniz ... hanlığınız sonsuza dek barış içinde olacaktır ve anneniz yaşlılığını uzatabilecektir. Aksi takdirde, **Hiong** hanımefendi o zaman, Gökyüzünün Oğlu'nu aldatmış gibi kabul edileceğinden zorunlu olarak öldürülmesi gerekecektir ve başı da barbarın sarayına gönderilecektir. Ama nasıl? Bu olacaktır, çünkü hakimiyetimiz altına girmediğiniz ve böylece aziz bir ananın yaşamına son verdiğinizize esef edeceksiniz."¹⁴⁴

Evllenme törenleri hakkında fazla bilgimiz yoktur ve onların nasıl ceryan ettiklerini söyleyemeyecek kadar, yer ve zamana göre pek çok değişikliklere maruz kaldıkları sanılmaktadır. Büyük bir şölenin (toy) düzenlendiği, genç evliler için yeni bir çadırın kurulduğu paranemfaların orada buldukları ve evlilere düğün yatağına kadar refakat edildiği ve eğer *De-*

¹⁴¹ Çinliler buna işaret ediyorlar: "Annesi (bir uygur kadını), kraliçe Ou-lou-hoen, itirazlara ve davalara yetki ile bakıyordu; (yasaları) ihlâl edenleri sertlik ve adaletle cezalandırıyordu; kabilelerde iyi düzen yerleşmişti," Chavannes, *Documents*, a.g.e., s.90.

¹⁴² *İrk Bitig*, LVIII: H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 4 cilt, İstanbul 1936-1941, II.cilt, s.88.

¹⁴³ Chavannes, *Documents*, a.g.e., s.15.

¹⁴⁴ *Id. ibid.*, s.16.

de Korkut Kitabı'na inanılırsa bu yatağın yüksekte olması gerektiği kesin olarak en çok bildiğimiz şeyler arasındadır.¹⁴⁵ Bazan "kollarını sallayarak"¹⁴⁶ dans etmesi gereken kızdan, bazen de oğlandan ve gelin geldiğinde ayağa kalkan ve şarkı söyleyen arkadaşlarından söz edilir.¹⁴⁷

En ilginç özellik belki de, genç kız tarafından gerçekleştirilen bir ok atma ile düğün çadırının kurulması gereken yerin seçimidir: "Otuz dokuz genç kızdan her biri mutlu talihleri için birer ok attı."¹⁴⁸ Bu oldukça esrarlı adette, kendini kadere bırakma arzusu olabilir, ancak kızlar iyi birer okçu olduklarından bunun açıklaması hiç tatmin edici görünmemektedir. O halde dikkatimizi çekmesi gereken şey okların atılışdır.¹⁴⁹ Önce ok'u görelim: Okunabilen şey (oku'dan, "okumak", gelen ok)¹⁵⁰ bir kimlik tanıtım işareti, "kişi"nin bir parçasıdır. İkinci olarak ok atma: "Kişi"nin geleceğe kendini atmasıdır, kendi ok atmasının ustalığı ve yönü ile belirlenen bir gelecek. *Moğolların Gizli Tarihi*'nden bir bölüm, kızların, doğuracakları çocukları karınlarının gelecekteki kendi okları saydıklarını, düşündüklerini, akla getirebilir.¹⁵¹

Bize bilgi verenlere ve evlilik öncesi adetler diye adlandırabileceğimiz adetlere inanacak olursak düğünlerin kutlanması, belki de, sözü edilen adetlerle yapılan gerçek evliliğin resmî, açık ve şölenli temsilinden ibarettir. Clarke bunları anarak şöyle der: "Düğün töreni at üstünde kutlanır."¹⁵² Bu adetleri tam olarak anlamak için birtakım olguları hatırlamak uygun olur.

Türkler, geleneksel dünyanın kırsal ya da göçebe diğer halkları gibi, doğayla sıkı bir ilişki içinde yaşarlar, hayatlarını mevsimlerin ahengine uydururlar, avcı ve hayvan yetiştiricisi olarak, besinlerinin bağlı olduğu hay-

¹⁴⁵ Ergin, *Kitab, a.g.e.*, s.228. Metin şöyle der: "onu yatağın üzerine çıkarttular."

¹⁴⁶ *Id. ibid.*, s.146.

¹⁴⁷ Husseinov, "Les sources syriaques sur les croyances et les moeurs des Ughouz du VIIe au XIIe siècle," *Turcica*, VIII/1, 1976, s.26-27.

¹⁴⁸ Ergin, *Kitab, a.g.e.*, s.120.

¹⁴⁹ J.-P.Roux, *Etudes, a.g.e.*, s.52-82; Bkz., O.Turan, "Eski okun hukukî bir sembol olarak kullanılması," *Belleter*, 1945, s.305-318; M.F.Köprülü, "Orta zaman Türk devletlerinde hukukî sembollerdeki motifler," *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, 1938.

¹⁵⁰ Kaşgari, *Divan*, III, s.254.

¹⁵¹ *Histoire secrète des Mongols*, XIX ve XXII; P.Pelliot, *Histoire secrète des Mongols*, Paris 1949, s.123-124.

¹⁵² Clarke, *Voyage en Russie, en Tartarie et en Turquie*, Paris 1813, İngilizceden çeviri, II.cilt, s.122. (Bu olgu Kalmuklarda belirtilmiştir).

van dünyasına büyük bir dikkat gösterirler. Evrenle uyum içinde olmak için savaşa ya da yolculuğa ay doğarken ya da dolunayda giderler,¹⁵³ cenaze törenlerini ağaçların yaprakları düşerken ya da yeniden sürerken gerçekleştirirler¹⁵⁴ ve bir eksen etrafında dönme hareketleri yaparlar. Hayvan dünyasıyla uyum içinde olmak için, oymak örgütleriyle, şefleriyle, büyücülerıyla, ermişleriyle¹⁵⁵ kendilerinininkine benzeyen topluluklar meydana getirdiklerini tasavvur ederler; bizzat kendilerine ya da en azından şeflerine, kabilelerine bir hayvan ata, ya da bir çift hayvan ata seçerler, hayvan isimleri taşırlar, hayvanlar gibi davranırlar (örneğin geyik avı için geyik kılığına girerler ya da sesini taklit ederler).¹⁵⁶ O halde bazı bilginlerin de desteklemesiyle birleşmeleri için hayvanlar gibi ve bilindiği üzere, bazan onlarla aynı zamanda hareket etmek zorunda olduklarını düşünmeye hakkımız vardır.¹⁵⁷ Doğada hayvan türleri genellikle bir kavga ya da düğün dansı sonunda birleşirler. Erkekler arasındaki bu savaşta düşmana karşı kazanılan zafer dişiyi elde etmekle birdir. Bu sahiplenme genellikle şiddet olmadan olmaz, bir ölçüde yeniden bir savaşı akla getirir. Bu nedenle, bu davranışların geç bir uzantısı olarak evlilik çoğu kez, ya nişanlı kızın kaçırılışı görüntüsünü ya da, ona karşı bazı zorlayıcı adetleri kapsar. Daha eski bir dönemde evliliğin, seçilen kıza ya da gerçek olmaktan çok simgesel olan rakibe karşı verilen gerçek bir savaşla birlikte olması ve bir anlamda bu savaşla kesin olarak sonuçlandırılması gerekir.

En eski dönemlerden beri (İskitler sanatı) step halkları, çiftlerin birleşmesi konusundaki düşüncelerini, bir yırtıcı hayvanın avıyla olan mücadelesini, genellikle bir aslanla bir boğa, ya da bir yırtıcı kuşla küçük bir kuş, ama aynı zamanda başka hayvanlar arasındaki "savaşı" tasvir ederek ifade ettiler. Arap-Bizans Yakın Doğusu ve özellikle Türk dünyası bu konuyu miras aldı ve onu büyük bir bağlılıkla muhafaza etti.¹⁵⁸ Bu hayvanla ilgili

¹⁵³ J.-P.Roux, "Guerre et lune chez les Turcs," *Revue de l'Histoire des Religions*, CXCVIII, 2, 1981, s.183-186.

¹⁵⁴ J.-P.Roux, *La mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux*, Paris 1963, s.157-158; Id. *La Religion, a.g.e.*, s.263 ve devamı.

¹⁵⁵ J.-P.Roux, *Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques*, Paris 1966, s.87-150, özellikle s.90 ve devamı (kaynaklar ile).

¹⁵⁶ *La religion, a.g.e.*, s.220 de verdiğim örneklere bakınız.

¹⁵⁷ J.-P.Roux, *La religion, a.g.e.*, s.170,171, Id. *Les traditions, a.g.e.*, s.241.

¹⁵⁸ Mücadele konusu Khirbat al-Mafdjar (Emeviler dönemi)'daki mozaik üstünde bulunmaktadır. Abbasiler döneminde sık sık görüldüğünden, 973-974 yıllarına ait bir bouyide parasının üzerinde tarihi yazılıdır, ancak İspanya'ya daha önce gelmiştir, 968 yılında, al-Mughira adıyla Louvre pyxid'i üzerinde görülür. XI'inci yüzyıldan XIV'üncü yüzyıla kadar sürekli olarak işlenmiştir.

sanat teması konusunda pek çok açıklama öne sürüldü, fakat hiçbiri tatmin edici olmadı.¹⁵⁹ Ve hiç kuşkusuz bu bir öldürmeyi değil, bir çiftleşmeyi temsil etmektedir.

Yırtıcı hayvan ile otobur çiftinde Türk-Moğol mitosunun “kök böri” ile “alageyik” çiftini buluyoruz.¹⁶⁰ Bundan başka, Türklerde savaş düşüncesi o kadar uzun olmuştur ki *Dede Korkut Kitabı*’nda genç bir erkeği bir boğa ile¹⁶¹ ya da sırasıyla bir boğa, bir aslan ve bir deve¹⁶² ile evlilik birliği perspektifi içinde dövüştürerek bunun kendisi tekrar ele alır: Pek çok çağdaş Türk kabilesinin fazla dinsel olmayan âyinlerinde bu yapılmaktadır.¹⁶³

Biraz önce de söylediğimiz gibi daha genel bir biçimde, nişanlı kızın nişanlısı tarafından kaçırılmasından söz edilmektedir. G. de Rubrouck kaçırma gelenekleriyle anlaşmalı evliliklerinin nasıl uyum içinde birleştirildiğinin bilindiğini incelikle anlatmaktadır. Aileler arasında antlaşma kabul edildiği zaman baba şöyle der: “İşte kızım ... onu bul, zorla götür ve sanki şiddet kullanarak evine götürüyormuş gibi yap.”¹⁶⁴ Bu sözde kaçırmanın aslında müstakbel evliler arasında gerçek bir savaş olduğunu göstermek pek zor değildir; bu savaş sırasında oğlan kızı yenmek ya da ona üstünlüğünü kanıtlamak zorundadır. Özel olarak idman görmediği için kadının zayıf olduğu her toplumda erkeğin bu zaferi kuşkusuz kolay olacaktır. Kadının bütün idmanları yaptığı Ortaçağ Türk toplumunda bunun kolay olduğu açıkça söylenemez. Kuvvetlerin doğal eşitsizliğine rağmen bazen zorunlu olarak kızın aşığından daha kuvvetli, ya da daha idmanlı olması mümkündür, bu durum da erkeğin onu yenmesi ya da geçmesi kı-

¹⁵⁹ Bkz., J.-P.Roux, “Le combat d’animaux dans l’art et la mythologie irano-turques,” *Arts Asiatiques*, XXXVI, 1981, s.5-10.

¹⁶⁰ *L’histoire secrète des Mongols*’daki Börtä Cino ve Qu’ai maral (Kök Böri ve ala geyik) ikilisi, kuşkusuz uzak bir geçmişten alınmıştır. Bu ikiliyi, gene Manas destanında Er Töstük öyküsünde buluruz. Er Töstük “mavi kurt’a” benzer ve eşi Kenjeke “dağ keçisinin dişisi gibi” hareket eder. Bkz., P.N. Boratav, *Er Töshtük, épopée kirghiz du cycle de Manas*, Paris 1965.

¹⁶¹ Ergin, *Kitab*, a.g.e., s.81-82.

¹⁶² *Id. ibid*, s.185-192.

¹⁶³ J.-P.Roux, *Les traditions*, a.g.e., s.244-252; *Id. Faune et Flore*, a.g.e., s.246,273 ve devamı, 247. Hayvanlar arasındaki mücadeleyi taklid eden folklorik danslar için bkz., “Gazimihal,” *Türk Folklor Araştırmaları*, 14,1950; 97,1957; 126,1960.

¹⁶⁴ Rubrouck, a.g.e., s.102. Nişanlı kızın kaçırılması gelenekleri için bkz., W.W.Rockhill, *The Journey of William of Rubruck*, Londra 1900, s.178, ve çağdaş uzanuları için bkz., J.-P.Roux, *Les traditions*, a.g.e., s.329.

zın isteğiyle olur. Bu olay, kadının eşini özgürce seçmesi konusunda daha yukarıda sözü edilen gözlemi doğrular. Çok daha geç dönemde, XIX'uncu yüzyılın başında Clark ya da Levchine gibi Orta Asya'daki seyyahlar kadının kaçırılışının nasıl cereyan ettiğini anlatarak bunun ancak kadının rızasıyla gerçekleşebileceği üzerinde dururlar. Clarke şunları yazar: "Eğer kadın evlenmek istemiyorsa erkek ona asla erişemeyecektir."¹⁶⁵ Levchine de aşağı yukarı aynı şeyi söylemektedir. Erkekle kadının savaşı yalnızca bir Türk olgusu değildir ve özellikle çok güzel minyatürler ilham ettiği Humay ve Humayun romanına aittir;¹⁶⁶ ancak Türk dünyasındaki rolü tamamen öyküsel gibi görünmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda bunun ayrıntılı bir öyküsünü buluruz. Bamsi Beyrek yarış meydanında kendisini bir başkası olarak tanıtan Banu Çiçek ile karşılaşır. At yarışında, ok atmada, güreşte birbirlerine meydan okurlar. "Birbirlerine elense çektiler, sarıldılar ve iki güreşçi oldular." Beyrek yenilmek üzeredir, fakat "kızın dizlerine sarılır ve onu göğüs uçlarından yakalar." Mücadele hemen durdu. Genç kız kendini tanıttı. Bamsi Beyrek "onu üç kez öptü. ... Parmağından altın yüzüğünü çıkardı ve kızın parmağına taktı."¹⁶⁷

Meme uçlarına dokunmaya yapılan ima anlamlıdır. Levchine bunu XIX'uncu yüzyılda Kırgızlarda gördüğünü bildirir: "(Bu yarışa) katılan her iki cinsten kişiler çift olarak ayrılmak zorundadırlar. Her süvari kendisiyle yarışan kıza yettiği zaman atının önünü kesmek (yani yarışta onu yenmek) ya da en azından eliyle yarıştığı kızın göğsüne dokunmak zorundadır. Kırgız güzellerinin gelenekleri ne kadar kaba olursa olsun, onlar, bu özgürlüğü yalnızca hoşlarına gidenlere tanırırlar. Başka bir yöne dönmelerini sağlayan esneklikleri ve hafiflikleri nedeniyle hoşlarına gitmeyen bir elin dokunuşundan sakınırlar ve gereğinde, kendilerini takip edenin yarattığı hoşnutsuzluğa ve hoşlanmama derecesine göre şiddetini ayarladıkları halat darbeleriyle kendilerini korurlar."¹⁶⁸ Bu göğüse yapılan aynı ima, savaşın oldukça bozulmuş anısıyla birlikte, Manas destanında (**Er-Töstük** öyküsünde) bulunur. Kahraman, göksel olduğu belli olan bir genç kızdan (Paris'teki Milli Kütüphane'de bulunan *Oğuzname*'deki kızları hatırlatan) yayılan parlak bir ışıkla uyandırıldığı zaman yurdunda uyuyordu. Kızın saçlarını avuçlarına alır, mintanını açar ve "beyaz göğüslerini okşar." Şöyle der: "Göğüslerini avuçlarıma alsaydım." Fakat kız doğrudur, bileklerini ya-

¹⁶⁵ Clarke, *Voyage*, a.g.e, 1.cilt, s.72.

¹⁶⁶ Basil Grey, *La peinture persane*, Cenevre 1959, s.43.

¹⁶⁷ Ergin, *Kitab*, a.g.e., s.123.

¹⁶⁸ Levchine, *Description des hordes et des steppes des Kirghiz-Kazak*, Paris 1840, s.370-371.

kalar ve onu kovar.¹⁶⁹ Bu sırada yazar, Er-Töstük ile bir başka kızın karşılaşmasını anlatan ve kızı hiçbir güçlük çekmeden elde ettiği yeni bir olaya geçer.¹⁷⁰Yazıcının (skrip) anlamaması sonucu öykünün ikiye bölündüğü ve gerçekte bizim aynı ve tek bir öyküyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Kısa bir boğuşmadan sonra Er-Töstük ziyaretçisinin göğüslerini tutar ve o da hemen kendini teslim eder. Uzun uzun işlenmesi gereken bir konu üzerinde eksiksiz olduğumuzu iddia etmeksizin, gene de erkek ve kadınların giriştiği mücadeleden söz eden Yılmaz'ı anabilirim.¹⁷¹ Eskiden, konuklarımdan daha geniş bilgiler elde etmeyi istedim ama onlardan aşağıdaki çok önemli bilgiden başka hiçbir şey elde etmeyi başaramadım: "Sevdalı gençler genç kızın göğüslerini avuçlarının içine almaya çalışırlar eğer bunda başarılı olurlarsa, bu onların sevildiklerine bir işarettir."¹⁷²

Şurası açıktır ki, göğüse dokunmak, onları meydana çıkarmak, onlardan süt emmek bu organın ait olduğu kimseye sahip olmayı sağlar.¹⁷³ Sütünü aldığı cinlerin efendisi olduğundan Küçlük "güçlü", onun adını taşıyordu.¹⁷⁴ Anadolu folklorunda kötü bir dişi cin olan Al Karısı göğsüne bir iğne ya da bir çivi batırıldığı zaman etkisizleştirilir.¹⁷⁵

Gerçekten bütün bu hikayeler geç döneme aittir, step geleneği değilse göğüse dokunma adetinin nereden geldiği anlaşılacaktır. En azından Paul Pelliot'nun anlamadığı ve dolayısıyla reddettiği bir Çin metnindeki eski bir tanıklığa sahip olunabileceği bana mümkün gibi görünüyor.¹⁷⁶Beşinci yüzyılda Wei chou şöyle yazar: "evlilik gecesi erkek karısının evine gider. Genç kızın göğüslerini avuçlarına alır ve böylece birleşme tamamlanır. Artık karı-kocadırlar."¹⁷⁷ Bununla birlikte Pelliot'nun itirazını reddetmemek gerekir. Bu itirazında Pelliot, Çince *Jou* sözcüğünün "göğüs" ve "doğurmak" gibi iki anlamının ortaya koyduğu bir

¹⁶⁹ P.N. Boratav, *Er Töstük, a.g.e.*, s.39.

¹⁷⁰ *Id. ibid*, s.49-51.

¹⁷¹ Yılmaz, *Tahtacılardan Gelenekler*, Ankara 1948, s.43 "bir kadınla bir erkeğin güreşmesi."

¹⁷² J.-P.Roux, "Le lait et le sein dans les traditions turques," *L'Homme*, 1967, VII, s.59.

¹⁷³ *Id. ibid*, s.57. Bkz., passim.

¹⁷⁴ Pelliot et Hambis, *Histoire des campagnes de Cengiz Khan*, Leyde 1951, s.305.

¹⁷⁵ Mürsel Köse, "Al-karısı" *Türk Folklor Araştırmaları*, Aralık 1964, 185; S.Elçin, "Al-Karısı", *ibid*, Ağustos, 1965, 293.

¹⁷⁶ Pelliot, "A propos des Comans," *Journal Asiatique*, 1920, s.161-162.

¹⁷⁷ *Wei-chou*, 100, fol.40.1. *Id. ibid*.

zıt anlamlılığı telkin ettiğini ve Wei-chou'nun evliliğin tamamlanmış olduğuna karar vermek için bir çocuğun doğumunu beklemek gerektiğini söylemek istediğini ifade eder. Gerçekten de Souei-chou (VI. yüzyıl sonu-VII. yüzyıl başı) bir Töleş geleneğini aktarmaktadır. Buna göre damat, ilk çocuk doğuncaya kadar karısının ailesinde kalacaktır.¹⁷⁸ Ancak, yanlış anladığı verilerden hareketle zıt anlamı yaratan Souei-chou değil midir? Etnolojinin bize öğrettiğine göre çocuk doğurmak ve evlenme, aralarında, anında oluşan hiçbir bağ bulunmayan iki olaydır, çünkü çoğu zaman baba çocuklarının doğal babası olduğu bilincine sahip değildir. Eğer Vincent de Beauvais Ansiklopedisinde Tatarların bir çocuk doğurmadıkça bir kadını eş olarak kabul etmediklerini anlatmasaydı¹⁷⁹ ben de bu kadarla yetinecektim. Boş yere, özel bir adet olabilecek adetlerden başka tanıklıklar aradım ve şu andaki bilgi durumuna göre, sorun açık kalmaya mahkum görünüyor.

Çift (karı-koca)

E. Rossi, *Dede Korkut Kitabı*'nda Müslüman yasasına göre yasal kadın eşten (helal) söz edildiğine ve ideal olanın tek kadınla evliliğe (monogami), hiç olmazsa evin hanımına (*hatun* ya da *kadın*)¹⁸⁰ üstünlük tanımaya yönelik olduğuna dikkat çekmişti. Kendi açımdan Paleo-Türk kavramlarını inceleyen benim vardığım sonuç da aşağı yukarı buydu ve biraz abartmalı olarak "çok kadınlı monogami" deyimini ileri sürmüştüm. Bizzat Türk metinleri gibi, yabancılar da bir *gayatun* ya da *katun*¹⁸¹ sözü ederler ve daha önce de söylediğimiz gibi, onun nasıl *kağan* gibi tahta çıkarıldığını gösterirler. Aynı anda ya da birbiri ardınca politika gereği birçok evlilik yapan hükümdarın adı geçse bile hiçbir zaman birçok hatunun adı zikredilmez.¹⁸² Buna karşılık, sık sık nikahsız kadınlardan söz edilir ve ölen erkeğin oğlunun, öz annesi dışında öteki karılarıyla evlenmesini isteyen yasada büyük ölçüde poligami (çok eşlilik) lehinde sözler söylenir. Bundan başka, belirli bir Türk toplumunda geçerli olan bütün kurallar bu toplu-

¹⁷⁸ *Souei-chou*, bkz., Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s.59.

¹⁷⁹ Vincent de Beauvais, lib.XXIX, ch. LXXXVI, 420. Ancak Vincent, kendisine az güvenilen bir derleyicidir.

¹⁸⁰ Rossi, *Il Kitab*, a.g.e., s.47.

¹⁸¹ A.Von Gabain, *Alltürkische Grammatik*, Leipzig 1941, s.309.

¹⁸² Plan Carpin, "Bir Tatar'ın pek çok karısı vardır. ... Bununla birlikte, bir tane asıl karısı vardır" derken, dönemi için durumu çok doğru olarak görür. IV, 9; Becquet ve Hambis, s.50.

luk dışında yani yabancılarla ilişkilerde geçersiz olmaktadır. Bir erkek yenik düşen düşmanından istediği bütün kızları alabilir ve dahası, düşman tarafından kaçırılan ve onun nikahsız karısı olan bir kadın genel bir kural olmamakla birlikte az lekelenmiş sayılır ve özgürlüğüne kavuşunca, güçlkle karşılaşmadan evindeki eski yerini yeniden alır. Hatta gayri meşru bir çocuk taşıyıp taşımadığından kuşku bile duyulmazdı: En meşhur örnek, büyük oğlu Djötchi'nin annesi olan Cengiz Han'ın karsının verdiği örnektir.¹⁸³

Böylece, evlilik öteki dünyada olduğu gibi bu dünyada da çözülemez ve vazgeçilmez görünmektedir. Tahtacıların hâlâ söyledikleri gibi, bir erkek, karısı olmadan hiçbir şey yapamaz, hatta odunculuk mesleğini bile icra edemez.¹⁸⁴ Zira çok ciddi bir suç olarak, hükümdara sadakatsizlikten sonra en büyük suç olarak görülür.¹⁸⁵ Bununla birlikte bazı ender kaynaklar, kadın eşin (ve genç kızın) yabancı etki altında kalınarak, ziyaretçiye ödünç verilmesinden söz eder. Uygurlardan söz ederken bu konuda Marko Polo'nun naklettiğinden kuşku duyulabilir.¹⁸⁶ Çünkü uzun zaman önce Palladius'un dikkati çektiği gibi,¹⁸⁷ Çinli yazar Hoang Hao, olayı, "hemen hemen aynı sözcüklerle" daha önce anlatmış olduğu için Venediklinin her zaman sadık olmadığı anlaşılmaktadır.

Evlilik dışı ilişkiler ölümle cezalandırılır. Müslüman ya da Hristiyan etkisi altında sadakatsizlik yalnızca kadın için suç olarak kabul edilmiştir. Cezası, Yaqut'a inanılırsa canlı yakılmak,¹⁸⁸ İbn Fadlan'ın doğruladığı gibi vücudunun dörde ya da iki parçaya bölünmesi¹⁸⁹ (çünkü aldatan kadın çifti ayırmakta, tek olmak üzere yapılanı ikiye bölmektedir);hatta, Pei lou fong sou'nun daha sonraki notuna göre bir yay ipiyle boğulmaktadır¹⁹⁰

¹⁸³ Ama belki de, Cengiz Han'ın Djöci'nin babası olup olmadığı konusundaki kuşku, Djöci'ye yaşantısı boyunca zararlı olmuştur.

¹⁸⁴ "Tahtacı'nın karısı, bir iş gerçekleştirmek için kendisinden vazgeçilmeyen bir ikinci üyedir." S.F. Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul 1940, s.127.

¹⁸⁵ Bu hiyerarşi metinlerin analizinden çıkmaktadır. Bkz., *Souei-chou*, 84, Wieger, *Textes historiques chinois*, 3 cilt; Hien Hien, 1805, II, s.1484; Parker, *The Early Turks, a.g.e.*, s.122.

¹⁸⁶ Polo, LIX, Hambis, s.70.

¹⁸⁷ Palladius, Marco Polo Travels, *Journal of North China branch, Royal, Asiatic Society* 58, X, s.6.

¹⁸⁸ Yaqut, Ferrand, *a.g.e.*, s.216.

¹⁸⁹ Z.V. Togan, *Ibn Fadlan*, s.21 Oğuzlar için, Bulgarlar için s.67.

¹⁹⁰ P.H. Serruya, "Pei-lou-fong-sou. Les coutumes des Esclaves septentrionaux, de Siao Ta-he.g.," *Monumenta Serica*, X, 1945, s.122.

(çünkü büyüklerin kanı akıtılmamalıdır). Gerçekte, bizim için çok şaşırtıcı olan —ve bu ayrı cinslerin eşitlik kavramının ender ve dikkate değer bir tanıklığıdır— bu ceza, kadına olduğu kadar erkeğe de verilmektedir. Çin metinleri **Hiong-nou**'ların, “evli bir kadına tecavüz edenleri” ölümlle cezalandırdıklarını,¹⁹¹ Tu-küe'ler de “bir kadının namusunu lekeleyenin önce hadım edildiğini ve sonra iki parçaya bölündüğünü”¹⁹² naklederler. Çok daha sonraları, Cengiz Han döneminde, Rubrouck, kendinin olmayan bir kadınla birlikte yaşamaya verilen ölüm cezasını hatırlatıyor¹⁹³ ve Plan Carpin meşru olmayan cinsel ilişkilerde suç üstü yakalanan kadınların ve erkeklerin cezalandırıldıklarını belirtiyor.¹⁹⁴ Sık sık görüldüğü gibi uygulama, belki de daha hoşgörülüdür. *Dede Korkut Kitabı*, kuşkusuz bir özdeyiş ya da atasözünü işaret ederek, şöyle yazar: “Çocuğun kimden olduğunu yalnızca anne bilir.”¹⁹⁵

Karı koca olarak yaşamının mutlak gerekliliği, üstünde çok fazla bir bilgimiz olmayan ancak kuşkuya yer vermeyen ölümden sonra evlilik kurumunu bereberinde getirir. Mas'ûdî bunu Hazarlarda belirler:¹⁹⁶ “Bir erkek bekar olarak ölürse ölümünden sonra ona bir eş verilir.” Tanıdığım kadarıyla, pek tam olmayan cümle yapısıyla Marko Polo, biraz uzunca da olsa bundan söz eden tek yazardır: “İki adamdan birinin ölmüş bir erkek çocuğu ... ve ötekinin evlilik çağından önce ölmüş bir kızı olduğu zaman, erkek çocuk evlenme çağına gelince bu iki ölüyü evlendirirler. Ölü kızı, ölü erkeğe eş olarak verirler ve evlenme akdini yaparlar. ... Gökyüzüne “çıkması” için bu akdi yakarlar ve o andan itibaren ölü genç erkek ve ölü genç kız öte dünyada bundan haberdar olurlar ve birbirlerini karı koca olarak kabul ederler. O zaman, büyük bir düğün yaparlar.”¹⁹⁷ Burada erkek ve kızın mükemmel bir eşitlik planı içerisinde yer aldıkları görülür.

Evliliğin bozulamaz oluşu kavramı ve erkeğin (aynı zamanda kadınında) bir eşe sahip olma ihtiyacı, kuşkusuz kocasının ölümünde dul kadının

¹⁹¹ Julien, *Documents*, a.g.e., s.9; Liu, a.g.e., s.9.

¹⁹² Julien, a.g.e., s. 28; Liu, a.g.e., s.41-42.

¹⁹³ Rubrouck, a.g.e., s.103.

¹⁹⁴ Plan Carpin, IV, 9; Becquet ve Hambis, s.50.

¹⁹⁵ Ergin, *Kitab*, a.g.e., s.75.

¹⁹⁶ Mas'ûdî, *Les Prairies d'Or*, (metin ve çeviri: Pavet de Courteille ve Barbier de Meynard), 9 cilt, Paris 1896, II, s.9. Bkz., Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Princeton, New Jersey 1954, s.206.

¹⁹⁷ M.Polo, LXX, Hambis, s.87.

kurban edilmesinin nedenlerini oluşturmaktadır: Öncekinin aksine, cinslerin eşitsizliğini ortaya koyan, eski barbar bir kurum, çünkü **Mas'ûdî**'nin de belirttiği gibi kadın ölünce koca kurban edilmemektedir.¹⁹⁸ Bu kurban etme, **Hiong-nou** döneminden beri oldukça çabuk kullanılmaz duruma düştü, fakat VI. yüzyıla kadar Tabgaçlarda,¹⁹⁹ bir ölçüde VIII. yüzyıl ortalarına kadar Uygurlarda ve Hazarlarda²⁰⁰ olduğu gibi bazı tutucu Türk kavimlerinde yürürlükte kalmıştır. Daha sonraları hizmetkârlar, atlar, hayvanlar ve öte dünyada yaşamını sürdürebilmesi için gerekli bütün eşya ile birlikte eşi dışındaki diğer kadınlar, ölüyle birlikte gömülecek ya da yakılacaktır. Örneğin "mezarda yüz ile bin kadar kadın ve hizmetkâr kurban ediliyordu"²⁰¹ diye okunuyordu; ya da "kadınlar ve hizmetkârlar çukura (ölüyle) indiler ve aklıktan ölünceye kadar orada bırakıldılar."²⁰² Örnekleri sayısız olarak çoğaltmak mümkün.²⁰³ Acaba, birinci ve ikinci durumda, kendini gönüllü olarak feda etme mi söz konusudur? Bu kuşkuyla karşılanabilir, bununla birlikte *Dede Korkut Kitabı*, uzaktan gelen bir yankıda, eş olan kadını en son fedakârlığa kendini hasretmiş olarak gösterecektir.²⁰⁴

Dul kadının kurban edilmesi, çocuklarının sevgisi ve onların anneleriyle olan temel bağlarıyla güçlü bir çelişki oluşturmaktadır. Kuşkusuz bunun için bu adet bu kadar çabuk terkedildi; bir oğul annesinin kurban edildiği bir törene başkanlık edebilir miydi?

Böyle olunca bunun yerine Antikite'den günümüze kadar bütün gözlemcilerin dikkat ettikleri bir başka kurum kondu. Hayatta bırakılan dul kadın aileden yakın bir üyeye, bir erkek kardeşle, daha çok bir oğulla, bazen en büyük oğulla, genel olarak da **otçigin (ot tigin)** "ateşin prensi"²⁰⁵ olarak adlandırılan evin ve babadan kalan malların koruyucusu olan, meşru eşine kavuşacağı doğal ölümüne kadar onun tarafından ko-

¹⁹⁸ Mas'ûdî, *Prairies*, II, 14.

¹⁹⁹ Parker, *A Thousand Years of the Tartars*, Shanghai 1895 (Londra 1924) s.105.

²⁰⁰ Mas'ûdî, *Prairies*, II, 9. Dunlop, *a.g.e.*, s.209; De Guignes, *Histoire, a.g.e.*, II, s.15.

²⁰¹ Chavannes, *Les Mémoires historiques de Se Ma Ts'ien*, (çeviri ve notlar) 6 cilt, Paris 1895-1905. I s. LXVI.

²⁰² Defremery, *Fragments, a.g.e.*, s.497.

²⁰³ İbn Battûta, *a.g.e.*, s.6477; İbn Rusteh, *Les atours précieux* (çeviren: G.Wiet) Kahire 1955, s.165; "Stein, Leao Tche," *T'oung Pao*, XXXV, 1939, s.64 ve diğerleri.

²⁰⁴ Deli Dumrul Öyküsü, Ergin, *Kitab, a.g.e.*, s.183.

²⁰⁵ Raşid al-Din'in tanımına bkz., Boyle, *The successors of Gengis Khan*, New York-Londra 1971, s. 163 ve 202. "Fonctions chamaniques et valeur du feu chez les peuples altaïques," *Revue Histoire des Religions*, 1976, I,s.68-101 deki araştırmama bakınız.

runmak üzere küçük oğluyla evlenmek zorunda idi.²⁰⁶Dođal olarak bu mirasçı annesiyle evlenmiyordu ve toplum monogamiye eğilim duyduğu için belki de bu bize, niçin olayın çok az tarihsel örneğine sahip olduğumuzu açıklamaktadır.²⁰⁷ Aynı zamanda çok önemli hanımların —tarihin sözünü ettiği hanımların— tahta çıkışıyla bir çeşit takdis edilmiş ve sadakatinden kuşkulanılmak söz konusu olmayıp halkın çok üstünde olan özellikle hatunun, mirasçının haremine girmek zorunda olmadığı da düşünülebilir. Kendi kendisini koruyabileceği kabul ediliyordu. Bu tür yeniden evlenmeler pek çok bilgi kaynağı tarafından özellikle Hazarlarda, **Ou-houan**'larda, Tu-küe'lerde, Tabgaç'larda, Oğuz'larda, ve diğer Koman'larda bol bol kanıtlanmıştır. Pallas'ın, Timkowski'nin, Clarke'ın ve pek çok başkalarının bildirdiği gibi son yüzyıllarda Sibiry'a yürürlükteydi.²⁰⁸

²⁰⁶ J.-P.Roux, "La veuve dans les sociétés turques et mongoles," *L'Homme*, IX 1969, s.51-78.

²⁰⁷ R.Giraud, *Les régnes d'Elterich, Qapghan et Bilgä (680-734)*, Paris 1960, s.126 da olduğu gibi, bu da, olgu hakkında hiçbir biçimde kuşku duymaya izin vermemektedir.

²⁰⁸ J.-P.Roux, *La veuve*, a.g.e., passim. Bunu, daha ayrıntılı bir biçimde, *Erdem*, sayı 13, cilt 5, 1989, s.193'deki ilk makalemde inceliyorum.